

İbn Ebû'l-Hadîd'e Göre Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği

-Ali b. Abî Tâlib's Political Persona According to Ibn Abî al-Hadîd-

Ahmet Sonay*

Atf/Citation: Sonay, Ahmet. "İbn Ebû'l-Hadîd'e Göre Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği" Ali b. Abî Tâlib's Political Persona According to Ibn Abî al-Hadîd". *Mesned İlahiyat Araştırmaları Dergisi/Journal of Mesned Divinity Researches*, (Bahar 2021-1): 163-190.

Öz:

İslâm tarihi incelendiğinde Hz. Ali döneminin (35-40/656-661) gerilimler ve savaşlarla geçtiği göze çarpar. Bu nedenle Hz. Ali'nin (ö. 40/661) siyasette selefleri kadar başarılı olmadığı şeklinde bir algı yaygınlık kazanmıştır. Hz. Ali'yi sahâbenin en üstünü gören Şîa, bu algıya karşı çıkararak onun siyasette de en üstün sahâbî olduğunu savunmuştur. Bu konuda Bağdat Mu'tezilesi de Şîa'ya katılmıştır. Örneğin ekolün son temsilcilerinden olup "Mu'tezile'nin Allâmesi" unvanıyla tanınan İbn Ebû'l-Hadîd (ö. 656/1258), Hz. Ali'ye nispet edilen çeşitli hutbe, mektup ve veciz sözleri içeren *Nehcü'l-belâga* adlı antolojiye yazdığı şerhte onun en güzel siyaset yapan kişi olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. İbn Ebû'l-Hadîd, bu yöndeki görüşünü Hz. Ali'nin efdaliyeti ve ismeti çerçevesinde temellendirmeyi denemiştir. Ona göre Hz. Ali, şeriata kısıtlamalarıyla kendini kısıtlamış, şeriata uymayı bir zorunluluk olarak görmüştür. Naslara göre hareket etmiş, Hz. Ömer'in (ö. 23/644) aksine, nassın sınırını ictihat ve kıyasla aşmamıştır. Yine Hz. Ömer'in tersine, sert bir tavır sergilememiş, insanlara hoşgörülü davranmıştır. Ayrıca Hz. Ali, Hz. Ömer'den farklı olarak, Hz. Osman'ın (ö. 35/656) öldürülmesinden doğan fitneyle uğraşmak ve Cemal, Sıffin, Nehrevan savaşlarına girişmek zorunda kalmıştır. Ancak bu hâdiselere bakarak Hz. Ali'nin siyasette başarısız olduğunu söylemek doğru değildir. Çünkü Hz. Ali, tehdit ya da rüşvete başvurmadan binlerce insanı etrafında toplamış, onlarla düşmanlarına karşı savaşmış ve savaşlarının çoğunda galip gelmeyi başarmıştır. Bu, onun devlet yönetiminde son derece basiretli ve yetenekli olduğunu göstermektedir.

Kanaatimize göre İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ali'nin yönetiminin zayıflamasını onun şeriata sıkı bağlılığına ve hoşgörüsüne bağlamakla yanılmıştır. Bununla birlikte bu zayıflamayı, Hz. Ali'nin hilafeti devralırken karşılaştığı zorlu şartlara ve giriştiği savaşlara bağlamakla isabet etmiştir. Çünkü onun bu tespiti tarihsel ve sosyolojik gerçeklerle örtüşmektedir. Hz. Ali de *Nehcü'l-belâga*'da yer alan Şikâkiyye adlı hutbesinde hilafetindeki zayıflamayı tam olarak bu şekilde açıklamıştır. O, Hz. Ömer hilafeti devraldığına ortamın istikrarlı olduğuna, kendisinin ise sorunlu bir yapı devraldığına dikkat çekmiştir. Halife olduğunda bazılarının kendisine verdikleri ahdi bozduğunu, bazılarının adaletten saptığını, bazılarının da dinden çıktığını belirtmiştir.

* Dr., T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, ahmet_sonay@hotmail.com. Orcid: 0000-0001-9913-1809.

Hız. Ali'yi Şîa'ya özgü bir şahsiyet sayıp dar bir kalıba sığdırmak yanlışır. Zira o, tüm Müslümanların ortak değeridir. Hatta gayrimüslim fikir adamlarının onun hakkındaki görüşlerine bakılırsa tüm çağlara hitap eden evrensel bir şahsiyettir. Dolayısıyla Hz. Ali'nin siyaseti değerlendirilirken ilmî üsluptan taviz vermemeğe, mezhepsel kimlikleri bir kenara bırakarak objektif bir bakış açısı sergilemeye ekstra çaba harcanmalıdır. Bu çerçevede Hz. Ali'nin ismeti gibi tartışmalı bir noktadan değil, somut tarihsel ve sosyolojik verilerden hareket edilmelidir. Bu veriler bize, Hz. Ali'nin ilk üç halifeğe zor anlarında çözüm yolu göstererek yardımcı olduğunu söylemektedir. Hz. Ömer'in kendisine, "Ey Ebû'l-Hasan! Allah beni, senin bulunmadığın bir müşkülle yüzleştirmesin!" demesi, bir anlamda bunu tekit etmektedir. Bu durumda Hz. Ali'nin seleflerine siyasî danışmanlık yaptığı, her zaman sağduyu ve basiretin adresi olduğu ortaya çıkmaktadır. Hz. Ali döneminin çalkantılı geçmesi bu gerçeği değıştirmemektedir. Çünkü bu çalkantılara Hz. Ali'nin siyaseti değil, dönemindeki Müslüman toplumunun hatalı tavırları ve davranışları sebebiyet vermiştir. Hz. Ali, Kur'an'ı ve sünneti esas alan hikmetli bir siyaset izlemiş, ancak bu siyaset, Müslümanların yanlış tasarrufları yüzünden meyvesini verememiştir. Herkesin bildiği üzere, Hz. Ali'nin izlediği hikmetli siyasetin meyve vermesi, Müslümanların ona itaat etmesine bağlıdır. Ancak Müslümanların bir bölümü bunun yerine ona isyan etmeyi tercih ettiler. Böylece İslâm'ın öngördüğü adalete dayalı ideal toplumun oluşmasını engellemiş oldular. Üstelik ilerleyen çağlarda da böyle bir toplumun oluşmasını zora sokmuş bulundular. Sadece Şîa ve Mu'tezile değil, ılımlı Sünnî âlimler de bu kanaati taşımaktadırlar. Bu noktadan hareketle biz, Hz. Ali'nin siyasî kişiliği hakkında İbn Ebû'l-Hadîd'in dile getirdiği bazı görüşlerin ilmî değer taşıdığını düşünürüz.

İbn Ebû'l-Hadîd'in en önemli hocalarından biri, İmâmiyye'ye mensup bir âlim olan Basra nakibi Ebû Ca'fer el-Hasanî'dir (ö. 7./13. asrın ilk çeyreği). İbn Ebû'l-Hadîd'in hocası ile diyaloglarından anlaşıldığı kadarıyla Mu'tezile 7./13. asırda imamet meselesinde Basra kolu yerine Bağdat kolunun görüşü üzerinde ittifak etmiştir. Yani Hz. Ali'nin en üstün sahâbî olduğu fikrini benimsemiştir. Bu husus, İmâmiyye-Mu'tezile ilişkisinin 7./13. asırda olumlu seyrettiğini göstermektedir. Bununla birlikte iki ekol arasındaki sınırların İmâmiyye'ye özgü olan "nas ve tayin" prensibi sebebiyle korunduğu anlaşılmaktadır.

Bu makalede İbn Ebû'l-Hadîd'in, Hz. Ali'nin siyasî kişiliği hakkındaki görüşleri aktarılmış, ayrıca konuya ilişkin diğer âlimlerden yaptığı nakillere de yer verilmiştir. Böylelikle önem arz eden bu görüşlere ve nakillere dikkat çekmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İbn Ebû'l-Hadîd'in en önemli ve kapsamlı eseri olan *Şerhu Nehci'l-Belâga* merkeze alınmış, bazen de tamamlayıcı bilgiler içeren farklı eserlere başvurulmuş ya da işaret edilmiştir. Konunun hassasiyetine binaen makalede çoğunlukla deskriptif yöntem izlenmiş, bununla birlikte zaman zaman fikir ve hâdiseler tarafsız bir gözle analiz edilmeye çalışılmıştır. Yapılan analizlerde ilmî üsluba bağlı kalmaya ve fikir-hâdiselere irtibatını kurmaya özen gösterilmiştir. Makalenin önemi, Mu'tezile'nin 7./13. asırda Hz. Ali'ye dair nasıl bir tasavvura sahip olduğunu ve İmâmiyye-Mu'tezile ilişkisinin nasıl bir seyir izlediğini resmetmesine yatmaktadır. Bu perspektiften bakıldığında makalenin İmâmiyye-Mu'tezile ilişkisinin son dönemine dair bilgi boşluğunu doldurmaya katkı sağlaması umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Mezhepleri Tarihi, Mu'tezile, İmâmiyye, Ali b. Ebû Tâlib, İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*.

Summary:

In Islamic history, the years of 'Alî b. Abî Tâlib's rule (35-40/656-661) is known as a period of conflicts and wars. For this reason, 'Alî (d. 40/661) is widely considered as unsuccessful in politics in comparison to his predecessors. Shia, who saw 'Alî as the top of the companions, opposed this perception and argued that he was the best companion of the Prophet in politics. In this regard, the Mu'tazila of Baghdad also joined the Shia. For example, one of the last representatives of the Mu'tazilî school, İbn Abî al-Hadîd (d. 656/1258), also known as "the most erudite scholar of the Mu'tazila", tried to prove that 'Alî was the most competent politician in his commentary (*sharh*) on the *Nahj al-balâgha*, which is a compilation that includes sermons, letters and wise sayings attributed to 'Alî. İbn Abî al-Hadîd tried to justify his opinion in this direction within the framework of 'Alî's superiority and innocence. According to him, 'Alî limited himself with the restrictions of the *shari'a* and saw it as an obligation to comply with the *shari'a*. He acted according to *nass*, and unlike Umar b. al-Khattab (d. 23/644), he did not exceed the limit of *nass* by *ijtihad* and comparison.

Again, unlike Umar, he did not display a harsh attitude and treated people tolerantly. Also, unlike Umar, 'Alī had to deal with the strife arising from the murder of the third caliph Uthman b. Affan (d. 35/656) and to engage in the wars of Jamal, Siffin and Nahrawan. However, looking at these events, it is not correct to say that 'Alī was unsuccessful in politics. Because Ali gathered thousands of people around him without resorting to threats or bribery, fought them against his enemies, and succeeded in winning most of his battles. This shows that he is extremely prudent and talented in government administration.

In our opinion, Ibn Abī al-Ḥadīd was mistaken in attributing the weakening of 'Alī's rule to his close adherence and tolerance to the shari'a. However, this weakening was hit by linking the difficult conditions and wars that 'Alī faced while taking over the caliphate. Because his determination coincides with historical and sociological facts. This is exactly how 'Alī explained the weakening of his caliphate in his sermon called *Shiqshiqiyya* in *Nahj al-Balāgha*. He pointed out that when Umar b. al-Khattab took over the caliphate, the circumstances were stable but Ali himself took over the rule in a precarious state of things. He stated that when he became the caliph, some broke the covenant they had signed, some deviated from justice, and some apostatized.

It is wrong to regard 'Alī as a Shia-specific personality and to fit it into a narrow mold. Because it is the common value of all Muslims. In fact, considering the opinions of non-Muslim intellectuals about him, he is a universal personality that appeals to all ages. Therefore, while evaluating 'Alī's politics, extra effort should be made not to compromise on the scientific style and to display an objective point of view by leaving aside the sectarian identities. In this context, concrete historical and sociological data should be taken into consideration, not from a controversial point like Ali's innocence. These data tell us that 'Alī helped the first three caliphs by showing them a solution in their difficult times. Umar b. al-Khattab said to him, "O Abu'l-Hasan! May Allah not confront me with a problem that you are not in!" which confirms this point. In this case, it turns out that 'Alī gave political advice to his predecessors and was always the address of common sense and foresight. The turbulent period of 'Alī's period does not change this fact. Because these upheavals were caused not by 'Alī's politics, but by the erroneous attitudes and behaviors of the Muslim society at his time. 'Alī followed a wise policy based on the Qur'an and the Sunnah, but this policy could not bear fruit due to the wrong actions of the Muslims. As everyone knows, the fruition of 'Alī's wise policy depended on the obedience of the Muslims. However, some Muslims preferred to rebel against him instead. Thus, they prevented the formation of the ideal society based on justice envisaged by Islam. Moreover, they have made it difficult for such a society to be formed in the following ages. Not only Shia and Mu'tazila but also moderate Sunni scholars hold this opinion. From this point of view, we think that some of the views expressed by Ibn Abī al-Ḥadīd about 'Alī's political personality have scientific value.

One of Ibn Abī al-Ḥadīd's most important teachers was Abu Ja'far al-Hasanī (d. first quarter of the 7th/13th century), a scholar of the Imāmiyya, a native of Basra. As it is understood from the dialogues of Ibn Abī al-Ḥadīd with his teacher, the Mu'tazila agreed on the opinion of the Baghdad branch instead of the Basra branch on the issue of imamate in the 7th/13th century. In other words, he adopted the idea that 'Alī was the best companion. This point shows that the relationship between Imāmiyya and Mu'tazila was positive in the 7th/13th century. However, it is understood that the borders between the two schools were preserved due to the principle of "nass and determination", which is unique to the Imāmiyya.

In this article, Ibn Abī al-Ḥadīd's views on 'Alī's political personality are conveyed, and also the transmission he had from other scholars on the subject are included. Thus, it is aimed to draw attention to these important opinions and transmissions. For this purpose, *Sharḥ Nahj al-Balāgha*, which is the most important and comprehensive work of Ibn Abī al-Ḥadīd, was taken in the center, and sometimes different works containing complementary information were referred or pointed out. Due to the sensitivity of the subject, the article mostly followed the descriptive method, however, from time to time, ideas and events were tried to be analyzed with an impartial eye. In the analyzes made, care was taken to adhere to the scientific style and to establish a connection between ideas and events. The importance of the article lies in the way it portrays the Mu'tazila's conception of 'Alī in the 7th/13th century and the course of the Imāmiyya- Mu'tazila relationship.

From this perspective, it is hoped that the article will contribute to filling the knowledge gap about the last period of the İmâmiyya- Mu'tazila relationship.

Keywords: History of Muslim Sects, Mu'tazila, İmâmiyya, 'Alî b. Abî Tâlib, İbn Abî al-Hadîd, *Sharh Nahj al-Balâgha*.

1. GİRİŞ

İslam tarihi incelendiğinde ilk üç halife döneminde (11-35/632-656) muazzam askerî başarılar kazanıldığı görülür. Aslında bu başarılar o zamanda yaşayan Müslümanlar için bir sürpriz değildi. Nitekim Hz. Peygamber onlara Fars ve Bizans imparatorluklarının hazinelerini ele geçireceklerini vaat etmişti.¹ Günümüz İran, Azerbaycan, Irak, Suriye, Filistin, Ürdün, Mısır, Libya, Kıbrıs ve Anadolu'nun doğusunun fethiyle² bu vaat gerçekleşince, Müslümanların Hz. Peygamber'e inançları iyice perçinleşti. Hz. Osman'ın on iki yıl süren hilafetinin ilk altı yılından sonra ise fetihler durmuş, bu durum Hz. Ali'nin hilafeti boyunca (35-40/656-661) devam etmiştir. Hz. Ali döneminde hiç fetih gerçekleşmemesinin başlıca sebebi, asırlar geçmesine rağmen Müslümanlar arasında yankıları hâlâ süren iç savaşların vuku bulmasıydı. Bunlardan birincisi, Ayşe bt. Ebû Bekir (ö. 58/678), Talha b. Ubeydullâh (ö. 36/656) ve Zübeyr b. el-Avvâm'ın (ö. 36/656) Hz. Ali ile ihtilafa düşmeleri nedeniyle 36/656 yılında Basra'da gerçekleşen Cemel Savaşı'dır.³ Binlerce insanın ölümüne neden olan bu savaş Hz. Ali'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. İkinci savaş, isyancılar tarafından öldürülen Hz. Osman'ın intikamını almak bahanesiyle sahneye çıkan Şam valisi Muaviye b. Ebû Süfyân'ın (ö. 60/680) Hz. Ali'ye biat etmemesinden kaynaklanan, Rak-

¹ Muhammed b. Ömer el-Vâkîdî, *el-Megâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1409/1989), 2/459-460.

² İslam fetihlerini konu edinen klasik kaynakların listesi için bk. Franz Rosenthal, *'İlmü't-târîh 'inde'l-Müslimîn*, çev. Sâlih Ahmed el-Alî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983), 283-287.

³ Bu savaşla ilgili detaylı bilgi için bk. Ebû Mihnef Lut b. Yahya el-Ezdî, *Ahbâru'l-Cemel*, thk. Kays Behcet el-Attâr (Kerbela: Mecma'u'l-İmâmi'l-Hüseyn, 1439/2017); Ahmed b. Davud ed-Dîneverî, *el-Ahbâru't-tvâl*, thk. Abdulmunim Âmir (Kahire: y.y., 1379/1960), 144-151; Ahmed b. Ebû Yakûb b. Ca'fer el-Yakûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, thk. Abdülemîr Mühennâ (Beyrut: Şeriketü'l-A'lamî li'l-Matbû'ât, 1431/2010), 2/78-82; Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülük*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1390/1970), 4/477-534; İbn A'sem Ebû Muhammed Ahmed el-Kûfî, *el-Fütûh*, thk. Ali Şîrî (Beyrut: Dârü'l-Advâ', 1411/1991), 2/468-489; Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî, *el-Cemel* (Necef: y.y., 1403/1983); İbnü'l-Esîr Ali b. Muhammed eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi't-târîh*, nşr. Seyfüddîn el-Kâtîb (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1400/1980), 3/205-263; Muhsin Emîn el-Âmilî, *Harbü'l-Cemel ve Harbü Şiffîn* (Beyrut: y.y., 1389/1969), 5-71; Ethem Ruhi Fiğlalı, "Cemel Vakası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/321-322.

ka'nın doğusunda 36/657 yılında cereyan eden Sıffin Savaşı'dır.⁴ 110 güne yayılan ve 70 çatışmaya sahne olan bu savaş,⁵ Hz. Ali'nin zaferiyle sonuçlanacağı sırada Amr b. el-Âs'ın (ö. 43/664) mızraklara Kur'an sayfalarını geçirerek yaptığı hile sebebiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Karar, Muaviye tarafını temsil eden Amr b. el-Âs ile Hz. Ali tarafını temsil eden Ebû Musa el-Eşarî'nin (ö. 42/663) hakemliğine bırakılmıştır.⁶ Hz. Ali'nin safında olup uyarısını dikkate almayarak bu hileye kanan ve ileride Hâricîler adıyla anılanlar, hakem tayinine önce rıza göstermelerine rağmen sonradan buna karşı çıkmışlar, hakem tayinini onayladığı gerekçesiyle Hz. Ali'yi tekfir ederek ondan ayrılmışlardır.⁷ Hz. Ali, silahsız insanları öldürecek kadar radikal olan bu gruba karşı 38/658 yılında Nehrevan'da savaşmak zorunda kalmıştır. Hz. Ali dönemindeki bu üçüncü ve son savaşta, Hâricîler ağır bir yenilgiye uğramışlardır.⁸ Ancak aralarından bazıları kaçmayı başarmış, tekrar örgütlenerek isyanlarıyla Müslüman yöneticileri uzun yıllar uğraştırmışlardır.⁹

Bazı araştırmacılara göre bu tarihsel tablonun ortaya çıkmasına, Hz. Ali'nin ilk üç halife döneminde siyasetten uzak kalması, değişen dünya düzeyine ayak uyduramaması, Medine'yi terk ederek kabile çekişmelerinin merkezi haline gelen Kufe'yi başkent yapması, Muaviye-Amr ikilisinin hileleri, Iraklıların şiddetli muhalefeti sonucunda inisiyatifini kaybetmesi gibi etkenler yol açmıştır.¹⁰ Tüm bunlar göz önüne alındığında Hz. Ali'nin siyasette selefleri kadar başarılı olamadığı yönünde bir algı yaygınlık kazanmıştır. Şîa doğal olarak bu algıya karşı çıkmış ve Hz. Ali'yi diğer alanlarda olduğu gibi siyasette de tüm

⁴ Bu savaşla ilgili detaylı bilgi için bk. Nasr b. Muzâhim el-Minkarî, *Vak'atu Sıffin*, thk. Abduslem Harun (Kahire: Dârü'l-Cil, 1401/1981); Dineverî, *el-Ahbâru't-tvâl*, 155-196; Yakûbî, *et-Târîh*, 2/86-90; Taberî, *et-Târîh*, 4/563-575, 5/5-63; İbn A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, 2/489-569, 3/5-193; İbnü'l-Esîr, *et-Târîh*, 3/276-326; İsmail Yiğit, "Sıffin Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108-109.

⁵ Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Mesûdî, *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinu'l-cevher* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.), 2/388.

⁶ Sözlükte "bir konuda hüküm ve karar vermeyi bir kişiye bırakmak" anlamındaki tahkim; İslâm Tarihi, Kelâm ve İslâm Mezhepleri Tarihi açısından Sıffin Savaşı'nda hilâfet meselesinin Kur'an'a göre çözülmek üzere hakemlere havale edilmesini ifade eden bir kavramdır.

⁷ Hasan b. Musa en-Nevbahî, *Fıraku's-Şî'a* (Necef: el-Mektebetü'l-Murtadaviyye, 1355/1936), 6.

⁸ Yakûbî, *et-Târîh*, 1/91-93; Mesûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 2/389.

⁹ Hâricîlerin Emevîler ve Abbasîler dönemlerindeki faaliyetleri için bk. Ethem Ruhi Fığlalı, "Hâricîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/169-175.

¹⁰ Âdem Apak, "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü", *Marife* 5/1 (Bahar 2005), 134-142.

sahabîlerden üstün görmüştür. Şîa'nın bu görüşüne diğer mezheplerden bazı âlimler de katılmıştır. Bunlardan biri de Bağdat Mu'tezilesi'nin son liderlerinden İbn Ebû'l-Hadîd'dir.¹¹ O, meseleyi şöyle ortaya koymuştur:

“Bil ki, Emîrû'l-mü'minîn'in hakiki faziletini bilmeyenlerden bir grup, onun Ömer'den daha bilgili olmasına rağmen, Ömer'in siyasette ondan daha maharetli olduğunu iddia etmiştir. Ebû Ali b. Sînâ *eş-Şifâ'* da bunu açıkça dile getirmiştir. Şeyhimiz Ebû'l-Hüseyn¹² de buna meyletmiş ve *el-Gurer* adlı kitabında telmihte bulunmuştur. Ali'nin düşmanları ve ona kin güdenler ise Muaviye'nin Ali'den daha iyi bir siyasetçi olduğunu, yönetimde Ali'den daha başarılı bulunduğunu iddia etmişlerdir.”¹³

İbn Ebû'l-Hadîd'in yukarıdaki sözleri, Hz. Ali'nin siyasî kişiliği hakkındaki ihtilafı gözler önüne sermektedir. Bu ihtilafın mevcudiyeti gayet doğaldır. Zira Hz. Ali ilk dönem İslâm tarihinde yaşanan olayların merkezinde yer almış çok önemli bir dinî-siyasî aktördür. Bu olaylar; iman, kader, vaat-vaîd, imamet gibi kavramların farklı biçimlerde yorumlanmasına zemin hazırlamış, dolayısıyla da çeşitli fırkaların fikirlerini şekillendirmiştir.¹⁴ Hz. Ali'nin siyasî kişiliğinin farklı yorumlanması neticesinde her fırka kendine göre bir Hz. Ali telakkisi oluşturmuştur.¹⁵

Bu makale, İbn Ebû'l-Hadîd'in Hz. Ali'ye bakış açısını siyasî kimlik bağlamında tespit etmeyi amaçlamaktadır. Makalede genel anlamda deskriptif metoda bağlı kalınmış, bazen de şahısların görüşleri objektif bakış açısıyla yo-

¹¹ İbn Ebû'l-Hadîd hakkında detaylı bilgi için bk. İbn Hallikân Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, *Vefeyâtü'l-a'yân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dârü Sâdir, 1398/1978), 5/391-393; İbn Ebû'l-Hadîd Abdulhamîd b. Hibetullâh el-Medâinî, “el-Felekü'd-dâir 'ala'l-Meseli's-Sâir”, *el-Meseli's-sâir*, mlf. Dıyâuddîn İbnü'l-Esîr, thk. Ahmed el-Hûfî – Bedevî Tabâne (Kahire: Dârü Nahdati Mısır, 1404/1984), 4/15-20; Muhammed Bâkır Hânsârî, *Ravdâtü'l-cennât*, thk. Esedullah İsmâiliyân (Kum: Mektebetü İsmâiliyân, 1390-1392/1970-1972), 5/20-28; Muhammed Ali Müderrişî Tebrîzî, *Reyhânetü'l-edeb* (Tahran: İntişârât Hayyâm, 1328-1333/1910-1915), 7/333-337; Şevkî Dayf, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 5/378-381; Ömer Ferruh, *Târîhu'l-edebi'l-Arabî* (Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyin, 1384-1403/1965-1983), 3/579-584; Mehmet Reşit Özbalkçı, “İbn Ebû'l-Hadîd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/463-466.

¹² Burada Bağdat Mu'tezilesi'nden Ebû'l-Hüseyn el-Hayyât (ö. 300/913) kastedilmektedir. Hayyât hakkında genel bilgi için bk. Şerafettin Gölcük, “Hayyât, Ebû'l-Hüseyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/103-105.

¹³ İbn Ebû'l-Hadîd Abdulhamîd b. Hibetullâh el-Medâinî, *Şerhu Nehci'l-Belâga* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1415/1995), 3/230.

¹⁴ Apak, “Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü”, 121.

¹⁵ Âdem Apak, “Hz. Ali'nin Siyasî Kişiliği”, *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu* (08-10 Ekim 2004 Bursa) (Bursa: y.y., 2005), 29.

rumlanmaya çalışılmıştır. Makale, Mu'tezile'nin 7./13. asırdaki Hz. Ali tasavvuru ve İmâmiyye-Mu'tezile ilişkisinin seyrini resmetmesi açısından önem arz etmektedir. Dolayısıyla makalenin İmâmiyye-Mu'tezile ilişkisinin son dönemine dair bilgi boşluğunu kısmen de olsa dolduracağı düşünülmektedir.

Makalemizin hassas bir konuyu ele aldığı aşikârdır. Bu nedenle önemli bir noktaya temas etmek istiyoruz: Hz. Ali, Şîa'ya özgü bir şahsiyet değil, Müslümanların ortak değeridir. Hatta bunun da ötesinde tüm çağlara ve insanlara hitap eden evrensel bir şahsiyettir. Bu hakikat, Lübnanlı Arap Hıristiyan yazar George Curdâk'ın (ö. 2014) şu sözlerinde kristalleşmektedir:

“Tarihimizde İmam-ı Ali gibi birinin bulunması, biz Arapların en büyük övünçlerinden biridir. O ki evrensel sevgiyi yaymış ve dar sınırları aşarak sınırsızlığa ve sonsuzluğa uzanmıştır. Onun kişiliği yalnızca bir milleti ya da grubu değil, bütün insanlığı ilgilendirir. Onun yaşamı, her çağ ve şehirde yüce ahlakın esin kaynaklarından. Çünkü İmam-ı Ali'nin sahip olduğu insanî ve evrensel özellikler zaman ve mekân mefhumlarını aşmaktadır. İnsanlar ancak İmam-ı Ali gibi biri sayesinde bir araya gelebilir ve hayırlı şeyler yapmak için yardımlaşabilirler.”¹⁶

Bu noktadan hareketle Hz. Ali hakkında olumlu kanaat bildiren her araştırmacının Şîilikle itham edilmemesi gerektiğini savunuyoruz. Zira bir araştırmacı, Şîi olmadığı halde, ulaştığı ilmî veriler doğrultusunda böyle bir kanaate varmış olabilir. Diğer taraftan, Şîi bir araştırmacının mezhepsel kimliğini bir kenara koyup objektif değerlendirmeler yapması da mümkündür. İlmî tavır, her iki durumda da araştırmacıların düşüncelerinin objektif kriterler çerçevesinde değerlendirilmesini gerektirmektedir.

2. İBN EBÛ'L-HADÎD'E GÖRE HZ. ALİ'NİN SİYASET ANLAYIŞI

İbn Ebû'l-Hadîd'in Hz. Ali'ye dair düşüncelerine giriş yapmadan önce onun mezhepsel kimliğinin aydınlatılması gerektiğini düşünüyoruz. Zira bu yapılmadan onun Hz. Ali hakkındaki düşüncelerini doğru değerlendirebilmek mümkün görünmemektedir. İbn Ebû'l-Hadîd bazı yazarlar tarafından Şîi olarak tanıtılsa da sağlam bir Mu'tezilî'dir. Onun *Şerhu Nehci'l-Belâğa* adlı eseri incelendiğinde bu husus net olarak anlaşılacaktır. Kanaatimizce o, Hz. Ali'ye duyduğu sempati sebebiyle Şîa'ya yaklaşırsa da Mu'tezilî kimliğinden asla taviz

¹⁶ George Curdâk, *el-İmâm 'Ali: Savtü'l-adâleti'l-insâniyye* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, 1970), 5/221.

vermemiştir. Bunu da *Nehcü'l-belâga'nın* Mu'tezilî prensiplere uymayan noktalarını bu prensiplere göre tevil ederek kanıtlamıştır. Bu durumda İbn Ebû'l-Hadîd'in Hz. Ali'yi Şîî bakış açısıyla değerlendirdiği iddia edilemez. Doğrusunu söylemek gerekirse o, Hz. Ali'yi Bağdat Mu'tezilesi'nin bakış açısıyla değerlendirmiştir. Bu bakış açısına göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra ahirette tüm kulların en üstünüdür ve cennette en yüksek makama sahip olanıdır. O, dünyada da kulların en üstünü, en fazla meziyet ve menkıbeye sahip olanıdır. Ona düşmanlık eden, karşısında savaşan ya da kin güdenlerin tamamı ise Allah'ın düşmanlarıdır ve onlar kâfirler ve münafıklarla birlikte sonsuza kadar ateşte kalacaklardır. Tövbe edip onun velâyeti ve sevgisi üzerine öldüğü kesin olanlar bundan hâriçtir. Çünkü Hz. Peygamber'in ona, "Savaşın, benim savaşımıdır. Barışın da benim barışımıdır." ve "Allah'ım! Ona dost olana dost, düşman olana düşman ol." ve "Seni ancak bir mümin sever. Senden ancak bir münafık nefret eder." dediği sabittir. Hz. Ali ile Hz. Peygamber arasında nübüvvet mertebesi dışında bir fark yoktur. Nübüvvet dışında Hz. Ali'nin Hz. Peygamber'le ortak olduğu tüm faziletler kabul edilmelidir. İlk üç halifenin hilafetleri meşrudur. Zira Hz. Ali onlara biat etmiş, arkalarında namaz kılmış ve ganimetlerinden pay almıştır.¹⁷ Hz. Ali masumdur, fakat onun ismeti İmâmiyye'nin iddia ettiği gibi vacip değildir.¹⁸ Hz. Peygamber anıldığında "sallallâhu aleyh" denmeli, Hz. Ali anıldığında ise "salavâtullâhi aleyh" ifadesi tercih edilmelidir.¹⁹

Ulaştığımız bilgilerden, İbn Ebû'l-Hadîd'in Hz. Ali'yi değerlendirirken onun efdaliyetini ve ismetini esas aldığı anlaşılmaktadır. İbn Ebû'l-Hadîd'in Hz. Ali hakkındaki değerlendirmelerini okurken bu hususun göz önünde bulundurulması önem arz etmektedir. Bu hususu aydınlattıktan sonra, şimdi konumuza geçiş yapabiliriz.

Hz. Ali'nin Muaviye'yi nitelerken kullandığı şu sözler dikkat çekicidir:

"Vallahi Muaviye benden daha dâhi değildir. Ama o, hainlik (gadr) ve ahlaksızlık (fücûr) yapıyor. Hainlikten nefret etmeseydim Arapların en dâhilerinden olurum. Ne var ki her hainlik ahlaksızlıktır. Her ahlaksızlık da küfürdür. Kıyamet gününde her ahlaksız, tanınacağı bir sancağa sahip olacaktır. Vallahi ben tuzağa takılmam, çetin zorluklar karşısında bitap düşmem."²⁰

¹⁷ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 5/512.

¹⁸ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 2/275.

¹⁹ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 2/176.

²⁰ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/229.

İbn Ebû'l-Hadîd, bu sözlerin şerhi sırasında Hz. Ali'nin siyasî kişiliğini kapsamlı bir şekilde analiz eder. Analizinde öncelikle şeriatın kısıtlamalarına uyan siyasetçiyle uymayan siyasetçi arasındaki farkı şu şekilde ortaya koyar:

“Siyasetçi başarılı bir siyaset ortaya koymak istiyorsa re'yi ile amel etmeli; mülkünün salâhı, yönetiminin selameti ve hâkimiyetinin sağlamlığı için gerekli gördüğü tedbirleri almalıdır. Burada şeriata uygun davranıp davranmadığına aldırış etmemelidir. Siyasette ve alacağı tedbirlerde bu şekilde davranmazsa, o siyasetçinin yönetiminin istikrarlı olması ya da hâkimiyetinin sağlanması uzak bir ihtimaldir. Ali, şeriatın kısıtlamalarıyla kendini kısıtlıyordu. Şeriata uymayı bir zorunluluk görüyordu. Kullanmaya elverişli savaş taktiklerini, tuzakları ve tedbirleri şeriata uymadıkları takdirde reddediyordu. Hilafeti döneminde izlediği yöntem, kendisini bu şekilde kısıtlamayan kişinin yönteminden farklıydı.”²¹

İbn Ebû'l-Hadîd, bu sözleriyle Hz. Ömer'i ayıplamadığını ve ona münezzehe olduğu bir şeyi nispet etmediğini savunur. Çünkü ona göre,

“Ömer bir müctehitti. Kıyas, istihsan ve genel maslahat çerçevesinde amel ediyordu. Nassın genelliğini re'yle ve bazı usullerden yaptığı istinbatla sınırlandırıyor. Hâlbuki bu usullerin hükümleri, nasların genelliğinin hükümleriyle çelişiyordu. O, hasmına tuzak kuruyor, valilerine de tuzak kurmayı ve hileyi emrediyordu. Müstahak olduklarını zannettiği kişileri değnek ve sopayla cezalandırıyor, bunun mukabilinde, işledikleri cürümlerle cezalandırılmaya asıl müstahak olanları bağışlıyordu. Bütün bunları, ictihadının kuvveti ve nazarının vardığı kararlarla gerçekleştiriyordu.”²²

İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ömer'in siyaset anlayışı hakkında bu değerlendirmeyi yaptıktan sonra Hz. Ali'nin siyaset anlayışını değerlendirmeye girişir. Ona göre;

“Ali ictihadı meşru görmüyordu. Naslara göre hareket ediyor, nassın sınırını ictihat ve kıyasla aşmıyordu.²³ Dünyanın kurallarını dinin kurallarına tatbik etmiyordu. Herkese eşit davranıyordu. İnsanları Kitab'a ve nassa göre yükseltiyor ya da alçaltıyordu. Böylece ikisinin hilafet ve siyaset anlayışı farklılaştı. Ayrıca Ömer oldukça sertti. Ali ise çok tahammüllü, hoşgörülü ve müsamahakârdı. Bu nedenle Ömer'in hilafeti gün geçtikçe kuvvetlendi, Ali'nin hilafeti ise zayıfladı. Diğer taraftan Ömer, Ali gibi Osman'ın öldürülmesinden doğan fitneyle uğraşmak zorunda kalmadı. Ali ise bu fitne yüzünden ashabının ve ordusunun bazı hatalarına

²¹ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/230.

²² İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/230.

²³ Ali b. Ebû Tâlib'in ictihada karşı çıkıp nasçı bir din anlayışını savunduğu gösteren çok sayıda sözü vardır. Örnek olarak bk. İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/134-135, 2/278, 286, 482, 483, 3/153, 191; Muhammed Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1422/2003), 3/581.

göz yummaya ihtiyaç duydu. Çünkü bu fitneden dolayı ortalık karışmıştı. Bunu Cemel fitnesi izledi, ardından Siffîn fitnesi, sonra da Nehrevan fitnesi. Tüm bunlar bir yöneticinin hâkimiyetini sarsan ve mülkünün bağlarını çözen etkenlerdi. Ömer böyle şeylerle karşılaşmadı. Dolayısıyla memleketin düzeni ve hilafetin yürütülmesinin sıhhati açısından ikisinin halifelikleri arasında dağlar kadar fark oluştu.”²⁴

Kanaatimizce İbn Ebû'l-Hadîd, şeriatın başarılı bir siyaset ortaya koymaya elverişli olmadığı sonucunu veren görüşünde hata etmiştir. Şeriatı esas alan siyasetin başarıya ulaşmasının âdil yöneticiye ve ahlaklı tebaaya bağlı olduğu unutulmamalıdır. Dolayısıyla yönetimdeki sorunları şeriata mal etmek doğru değildir. İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ali'nin hilafetinin zayıflamasını hoşgörü ve müsamahasıyla ilişkilendirmekle de hataya düşmüştür. Çünkü Hz. Ali'nin hoşgörü ve müsamahası, otoritesine halel getiren türden değildi. Bilindiği üzere Hz. Ali şiddete başvurmadan sert, zayıflık göstermeden yumuşak davranmayı başaran ender liderlerden biriydi. İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ali'nin yönetiminin zayıflamasını, hilafeti devralırken karşılaştığı zorlu şartlara ve giriştiği savaflara bağlamakla ise isabet etmiştir. Çünkü onun bu tespiti tarihsel ve sosyolojik gerçeklerle örtüşmektedir. Nitekim Hz. Ali de bu duruma dikkat çekmiş ve Hz. Ömer ile kendisinin hilafeti devraldıkları şartların birbirine benzemediğini, kendisi halife olunca bazılarının ahdi bozduğunu, bazılarının adaletten saptığını, bazılarının ise dinden çıktığını²⁵ dile getirmiştir.²⁶

İbn Ebû'l-Hadîd yukarıdaki değerlendirmelerinden sonra kendine şu soruyu sorar:

“Resûlullah'ın siyaseti ve yönetimi hakkında ne dersin? Muntazam ve tutarlı değil miydi? Zira o da sadece naslara ve vahyin yönlendirmesine göre amel ediyordu! Öyleyse Ali'nin yönetimi ve siyaseti nasıl oldu da onunkine benzemedi? Ali yalnızca nasla amel ediyordu diyorsan, bunu cevapla!”²⁷

İbn Ebû'l-Hadîd bu soruyu Hz. Peygamber ile Hz. Ali arasındaki mertebeye farkını esas alarak şu şekilde cevaplar:

“Resûlullah'ın siyaseti ve yönetimi konumuzun dışındadır. Çünkü o masumdur, fiillerine gaflet ilişmez. Bize göre bu iki yüce adamın ismeti vacip değildir. Ayrıca

²⁴ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/230.

²⁵ Hz. Ali, kendisine karşı savaşan Cemel ashâbına Nâkisûn (ahdi bozanlar), Muâviye ve ashâbına Kâsıtûn (adaletten sapanlar), Hâricîlere ise Mânkûn (dinden çıkanlar) demiştir. İbn Dîzîl'in konuya ilişkin rivâyetleri için bkz. İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/388-389.

²⁶ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/81.

²⁷ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/230.

insanların çoğu, Allah'ın şeriatla ilgili olan ve olmayan tüm meselelerde Resûlullah'a re'yi ile hükmetmesi hususunda izin verdiğini, ona, 'İstedğin gibi hükmet. Çünkü sen haktan başkasıyla hükmetmezsin.' dediğini söylemişlerdir. Bu, Yunus b. İmran'ın da görüşüdür. Buna göre az önceki soru geçersizdir. Çünkü Resûlullah'ın vahyi beklemeden maslahat icabı davrandığı kabul edilmiştir. Bu kabulün yanlışlığı varsayıldığında da durum değişmez. Zira fıkıh usulü âlimlerinin çoğu, Resûlullah'ın yasama ve yürütmeye herhangi bir âlim gibi icthad etmesini caiz saymışlardır. Kadı Ebû Yûsuf²⁸ -Allah ona rahmet etsin- bu görüşü savunmuş ve 'İnsanlar arasında Allah'ın sana gösterdiğine göre hükmedesin diye...' ²⁹ ayetini buna delil göstermiştir. Bu görüşe göre de soru geçersizdir. Çünkü Ali'nin icthadı, Hz. Peygamber'in icthadı gibi değildir. İkisinin icthadı arasındaki fark, mertebeleri arasındaki fark gibidir."³⁰

Kanaatimizce İbn Ebû'l-Hadîd'in yukarıdaki sorusu hatalıdır. Zira Hz. Ali gibi Hz. Peygamber'in de azımsanmayacak sayıda fitneyle mücadele ettiği, ashabının muhalefetiyle karşılaştığı ve bazı savaşlarını kaybettiği bilinmektedir.³¹ Dolayısıyla Hz. Peygamber'in siretiyle Hz. Ali'nin sireti bu açıdan benzeşmektedir. Bu husus, meselenin peygamberlik, vahiy ve ismetten ziyade zamansal ve mekânsal şartlarla yakından ilişkili olduğunu tekit etmektedir. Bu durumda İbn Ebû'l-Hadîd'in kendi sorusuna verdiği cevap havada kalmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber'in masum kabul edilip edilmemesi, icthatta bulunup bulunmaması ya da icthadının niteliği, durumu değiştirmemekte, yönetiminde yaşanan olumsuzlukları ortadan kaldırmamaktadır.

İbn Ebû'l-Hadîd, bahsi geçen sözlerinden sonra İmâmiye Şîası'na mensup olan hocası, Basra nakibi Ebû Ca'fer b. Ebû Zeyd el-Hasanî'nin³² yukarıdaki soruya verdiği cevabı şu şekilde aktarır:

"Hz. Peygamber'in sireti ile Emîrü'l-mü'minîn'in siretini okuyan, ortada bir fark görmez. Nasıl ki Ali, ashabının muhalefeti, isyanı, düşman saflarına katılması, fitnelerin ve savaşların çokluğu nedeniyle çalkantılı bir hilafet yaşadıysa, Hz. Peygamber de münafıkların nifakı ve ezası, ashabının kendisine muhalefeti, bazı-

²⁸ Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesi, müctehit hukukçu ve ilk kâdilkudât Ebû Yûsuf (ö. 182/798) hakkında genel bilgi için bk. Salim Öğüt, "Ebû Yûsuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/260-265.

²⁹ *Kur'ân-ı Kerîm Meâli*, çev. Halil Altıntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), en-Nisâ 4/105.

³⁰ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/230.

³¹ Vâkîdî ve İbn Sa'd gibi tarihçiler farklı bir şekilde yorumlasalar da 8/629 yılında gerçekleşen Mûte Savaşı bunun örneklerinden biridir.

³² Bu âlim hakkındaki tüm bilgilerimizi İbn Ebû'l-Hadîd'e borçluyuz.

larının düşman safına geçmesi, fitne ve savaşların çokluğuyla sürekli mücadele etmek zorunda kalmıştır.”³³

Anlaşıldığı kadarıyla Ebû Ca'fer, savaş ve fitnelerin çokluğunun siyasette zayıflığa işaret sayılması durumunda, Hz. Ali'ye nispet edilen zaafın Hz. Peygamber'e de sirayet edeceği endişesini taşımaktaydı. Aslında onun bu endişesi yersiz değildir. Zira dönemindeki fitne ve savaşlar nedeniyle Hz. Ali suçlanacak olursa, Hz. Peygamber'in de aynı nedenden ötürü suçlanabilmesinin önü açılmaktadır. Kanaatimizce İslâm tarihi objektif bir şekilde okunduğunda Hz. Peygamber'e ve Hz. Ali'ye böyle bir suçlama yöneltmek mümkün değildir.

İbn Ebû'l-Hadîd, sahabeden bazılarının Hz. Peygamber'e muhalefetini gösteren ayetlere ve hadis(e)lere Ebû Ca'fer'in uzunca değinmesini örneklerle ortaya koyduktan sonra³⁴ şu analizlerine yer verir:

“Bu iki büyük şahsiyetin halini inceleyen, tüm durumlarda ya da çoğu durumda benzer olduklarını görür. Şöyle ki: Resûlullah'ın müşriklerle savaşları bazen lehine bazen aleyhineydi. Bedir Günü'nde galip geldi, Uhud Günü'nde mağlup oldu. Hendek Günü'nde ise berabere kaldı, lehine ya da aleyhine bir sonuç almadı. Çünkü müşrikler Evs'in lideri Sa'd b. Muâz'ı öldürdüler. Kendilerinden de Kureyş'in cengâveri Amr b. Abdüved öldürüldü. O saatten sonra savaştan geri çekildiler. Sonra Hz. Peygamber Mekke'yi fethederek zafer kazandı. Ali'nin savaşları da buna benzerdi. Cemel Günü'nde galip geldi. Muaviye ile yaptığı savaş ortada sonuçlandı. İki taraftan da reisler öldü. İki grup da savaştan sonra kendi bölgesine çekildi. Ali, Sıffin'den sonra Nehrevan'da savaşarak zafer elde etti.... İlginç olan, Resûlullah'ın ilk savaşı olan Bedir'de, Ali'nin de ilk savaşı olan Cemel'de galip gelmesidir. Sıffin Savaşı'nda imzalanan barış ve hakemlik sayfası, Hudeybiye'deki barış ve ateşkes sayfasının benzeridir. Muaviye, Ali'nin son günlerinde insanları biate davet etmiş ve kendisini halife olarak adlandırılmıştır. Bu, Resûlullah'ın son günlerinde Müseylime ve Esved el-Ansî'nin kendi nefislerine davet etmelerini ve kendilerini nebi olarak adlandırılmalarını andırmaktadır. Resûlullah, Esved'in ve Müseylime'nin davetlerinden rahatsız olduğu gibi Ali de Muaviye'nin davetinden rahatsızdı. Allah, Hz. Peygamber vefat ettikten sonra Müseylime'nin ve Esved'in davalarını, benzer şekilde, Ali vefat ettikten sonra Muaviye'nin ve Ümeyyeoğullarının davalarını çürüttü. Huneyn Savaşı haricinde, Resûlullah'a Araplardan Kureyş dışında savaş açan olmadı. Ali'ye de Nehrevan Savaşı haricinde Araplardan Kureyş dışında hiç kimse savaş açmadı. Ali kılıçla şehit edildi. Resûlullah zehirlenerek şehit oldu. Hz. Peygamber, çocuklarının annesi Hatice hayattayken başkasıyla evlenmedi. Ali de en şerefli çocuklarının annesi olan Fâtıma hayattayken onun üstüne bir kadın almadı. Resûlullah 63 yaşın-

³³ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/230-231.

³⁴ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/231-233.

da vefat etti. Ali de onunla aynı yaşta öldü.... İkisinin ahlakına ve özelliklerine bakınız. Biri cesurdur, diğeri de cesurdur. Biri fasihtir, diğeri de fasihtir. Biri cömerttir, diğeri de cömerttir. Biri, şeriatlar ve ilâhî konularda âlimdir, diğeri de fıkihta, şeriatla ve derin ilâhî konularda âlimdir. Biri zahittir, dünyaya hevesli değildir, dünyadan fazla nasibi yoktur; diğeri de zahittir, dünyadan elini çekmiştir, dünya lezzetlerinden yüz çevirmiştir. Biri, namazda ve ibadette nefsinin eritmiştir, diğeri de onun gibidir.... Biri, Abdulmuttalib b. Hâşim'in oğludur, diğeri de aynı soydan gelmektedir.... Muhammed, Ali'nin babası Ebû Tâlib'in yanında eğitilmiştir.³⁵ Onun öz çocuğu gibi muamele görmüştür. Muhammed gençliğe erişip büyüyünce Ebû Tâlib'e vefa borcunu ödemek için çocuklarından Ali'yi küçük yaşta yanına alıp eğitmiştir. Böylece ikisinin ahlakı imtizaç etmiş, seciyeleri benzeşmiştir. Dostların birbirine uydukları malum ise, uzun yıllar süren eğitim ve öğretime ne demelidir? Muhammed'in ahlakının Ebû Tâlib'in ahlakına, Ali'nin ahlakının da babası Ebû Tâlib'in ve eğitmeni Muhammed'in ahlakına benzemesi zorunlu olmuştur. Hepsinin tek bir karakter, tek bir asıl, ortak bir tıynet, bölünmez ve parçalanmaz bir benlik olması icap etmiştir. Şayet yüce Allah Hz. Muhammed'i risâlet ve vahiy için seçmeseydi, bunların (Muhammed ile Ali'nin) arasında bir fark ya da bir üstünlük görülmeyecekti. Ancak yüce Allah, insanlığın yararına gördüğü, onunla lütfun daha kâmil ve faydanın daha tam ve yaygın olacağını bildiği için Hz. Muhammed'i seçti. Böylece o, diğerine imtiyaz sağladı. Risâlet dışındaki mevzular ise Ali ile arasında müşterek kaldı. Nitekim o, Ali'ye söylediği şu sözle bu manaya işaret etmiştir: 'Seni nübüvvetle geçtim. Benden sonra nübüvvet yoktur. Sen ise insanları yedi özelliğinle geçtin.' Yine Ali'ye şöyle demiştir: 'Bana göre konumun, Harun'un Musa'ya göre konumu gibidir. Bir farkla: Benden sonra peygamber gelmeyecektir.' Böylece Muhammed, nübüvvetle Ali'nin önüne geçtiğini, bunun dışındaki tüm fazilet ve özelliklerde ortak olduklarını takrir etmiştir."³⁶

Yukarıdaki görüşler İmâmiyye'nin Hz. Ali'ye bakış açısını yansıtmaktadır. Ancak böyle olsa da İbn Ebû'l-Hadîd, hocası Ebû Ca'fer'in bu sözlerini muhtemelen makul bulmuş ve benimsemiştir. Zira bu sözleri naklettikten sonra hocasını şu cümlelerle övmüştür:

"Nakîb Ebû Ca'fer -Allah ona rahmet etsin- ilmi çok, akli sağlam, cedelde insafli biriydi. Ali soyundan gelmesine rağmen mezhebinde mutaassıp değildi. Sahabe'nin faziletlerini itiraf ediyor, iki şeyhi³⁷ övüyordu. İkisi hakkında şöyle diyordu: 'İkisi, Resûlullah döneminde şiddetli sarsıntılar yaşayan İslam devletini sağlam

³⁵ İmâmiyye'ye göre Ebû Tâlib İslam davasını savunabilmek uğruna imanını gizlemiştir. Hz. Peygamber'i canı pahasına koruması ve şiirlerinde övüp tasdik etmesi onun imanını göstermektedir. Bu hususta bk. Şeyh Müfid Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî, "İmânu Ebî Tâlib", *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye* (Kum: Dârü'l-Müfid, 1431/2009), 17-41.

³⁶ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/233-234.

³⁷ İki şeyhten maksat ilk iki halife Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe ve Ömer b. el-Hattâb'dır.

temellere kavuşturdular. Bunu, kendi dönemlerinde Arapların elde ettiği fetihler ve ganimetler sayesinde gerçekleştirdiler.' Osman hakkında ise şöyle diyordu: 'Devlet onun döneminde en parlak ve mutlu günlerini yaşadı. Zira bu dönemde fetihler daha fazla, ganimetler daha boldu. Ne var ki o, iki şeyhin siretine uymadı, çizgilerini takip edemedi. Siyaset meydanında zayıftı, başkalarının tesiri altındaydı. Ailesine sevgisi büyüktü. Mervan gibi kötü bir veziri vardı. Mervan yüzünden kalpler ona darıldı. Öyle ki iş onun azledilip öldürülmesine kadar vardı.'"³⁸

Ebû Ca'fer el-Hasanî'nin ilk üç halife hakkındaki görüşleri, ılımlı Şiîlerin onlara olumlu baktıklarını göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Bu durumda tüm Şiîlerin ilk üç halifeye olumsuz baktıklarını söylemenin yanlış olduğu, bu konuda değerlendirme yaparken ılımlı Şiîlerle tutucu Şiîler arasındaki farkın gözetilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Her ekolün ılımlı ve tutucu müntesiplere sahip olduğu hatırlandığında bu husus daha kolay anlaşılabilir.

3. İNSANLARIN HZ. ALİ'Yİ YÜZÜSTÜ BIRAKMALARININ SEBEBİ

İbn Ebû'l-Hadîd, insanların Hz. Ali'yi yüzüstü bırakmalarının sebebi hakkında ünlü Mutezilî tarihçi ve ensâb âlimi Ali b. Muhammed b. Ebû Seyf el-Medâinî'nin³⁹ (ö. 228/843) Fudayl b. Ca'd'dan naklettiği şu görüşü benimser:

"Arapların Emîrû'l-mü'minîn'i yüzüstü bırakmalarının temel sebebi mal mevzu-sudur. O, soyluları sıradan insanlara ve Arapları Acemlere üstün tutmuyordu. Hükümdarların yaptığı gibi reislere ve kabile emîrlere ayrıcalık tanımıyor, onları kendine çekmeye çalışmıyordu. Muaviye ise bunun tam tersini yapıyordu. Bu nedenle insanlar Ali'yi terk edip Muaviye'ye katıldılar. Ali, ashabının çözülmesinden ve bazılarının Muaviye'ye kaçmasından Eşter'e⁴⁰ dert yandı. Eşter ona şöyle dedi: 'Ey Emîrû'l-mü'minîn! Biz Basra ehline karşı hem Basra hem Kûfe ehliyle savaştık. O zaman insanların görüşü birdi. Ancak sonra ihtilafa düştüler ve birbirlerine düşman oldular. Niyetleri bozuldu, sayı azaldı. Sen ise onları adaletle yönetiyor, aralarında hakla hükmediyorsun. Sıradan insanın hakkını soyludan alıyorsun. Senin yanında soylu, sıradan bir insandan daha üst bir mertebede de-

³⁸ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/234.

³⁹ Medâinî hakkında genel bilgi için bk. Cengiz Kallek, "Medâinî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/291-292.

⁴⁰ Ali b. Ebû Tâlib'in sâdık taraftarlarından Mâlik el-Eşter (ö. 37/657) hakkında genel bilgi için bk. Abdülkerim Özeydin, "Eşter", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 11/486-487.

ğildir. Senin safındaki bir grup, hakla kuşatılınca yaygara kopardı, adaletle yönelilmekten rahatsızlık duydu. Muaviye'nin zenginlere ve soylulara tanıdığı ayrıcalıkları görünce insanların nefisleri dünyaya meylettii. Zaten dünya sevdalısı olmayanların sayısı azdır. İnsanların çoğu haktan hoşlanmaz, bātıla rağbet eder, dünyayı yeğler. Ey Emîrû'l-mü'minîn! Eğer mal dağıtırsan insanlar seni takip edip desteklerler ve sana muhabbetlerini sunarlar. Allah seni muzaffer kılsın ey Emîrû'l-mü'minîn! Allah düşmanlarını zayıflatsın, onların cemaatini dağıtsın, tutzaklarını boşa çıkarsın, birliklerini bozsun. Zira Allah onların yaptıklarından haberdardır.' Bunun üzerine Ali dedi ki: "Adaletle amel etmemizi zikrettin. Yüce Allah bu hususta şöyle der: 'Kim yararlı bir iş yaparsa kendi iyiliği için yapmış olur; kim de kötülük işlerse kendi aleyhine işlemiş olur. Rabbin kullarına asla haksızlık etmez.'⁴¹ Ben zikrettiğin bu konuda taksirde bulunmaktan çekiniyorum. İnsanların hakkı ağır bulmaları nedeniyle bizi terk etmelerine gelince, Allah biliyor ki onlar bizden gördükleri bir adaletsizlikten dolayı bizi terk etmediler, bizi terk edince de adalet sahibi birine iltica etmiş olmadılar. Onlar sadece, yakında ayrılacakları bu fani dünyayı talep ettiler. Kıyamet gününde onlara, dünyayı mı diledikleri, yoksa Allah için mi amel ettikleri mutlaka sorulacaktır. Mal dağıtmaya ve bazı adamlara ayrıcalık tanımaya gelince, bir insana ganimetten düşen paydan daha fazlasını vermemize imkân yoktur. Nitekim sözü hak olan yüce Allah şöyle buyurmuştur: 'Nice az topluluk vardır ki, Allah'ın izniyle sayıca çok olan topluluğu yenmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.'⁴² Allah, Muhammed'i tek başına göndermiş, azlıktan sonra adamlarını çoğaltmış, zilletten sonra grubunu aziz kılmıştır. Allah bu görevi bize tevdi etmek isterse zorluklarını kolaylaştırır, çetinliklerini hafifletir. Yüce Allah'ın rızasına uygun olan görüşlerini kabul edeceğim. İnşallah sen, en güvendiğim, bana en çok destek olan ve nefsimde en çok itimat ettiğim insanlardan birisin."⁴³

Kanaatimizce Müslümanlar arasındaki mücadelelerde mal mevzusunun önemli bir rol oynadığı, tarihî ve sosyolojik bir gerçektir. Hatta buna ilişkin ilginç bir rivayete göre Hz. Peygamber tebliğe başladığında İblis'in askerleri İblis'e gelerek yeni bir peygamberin gönderildiğini, yeni bir din ve ümmetin doğduğunu haber vermişler, o da onlara, "Halleri nasıl? Dünyayı seviyorlar mı?" diye sormuş, "evet" cevabını alınca şöyle demiştir: "Eğer dünyayı seviyorlarsa putlara tapmamalarını önemsemem. Ben onları üç şeyle mağlup ederim: Malı haksız yoldan elde etmek, haksız yolda harcamak ve hak yolunda harcamaktan kaçınmak. Zira şerrin tümü bu üç şeye bağlıdır."⁴⁴ Sıhhati tartışmalı olsa da bu rivayet Müslümanların geçmişte ve günümüzdeki halini doğru bir

⁴¹ Fussilet 41/46.

⁴² el-Bakara 2/249.

⁴³ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/246-247.

⁴⁴ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 5/370.

şekilde yansıtmaktadır. Bu noktadan hareketle Medâinî'den aktarılan yukarıdaki pasajın isabetli görüşler içerdiği söylenebilir.

İbn Ebû'l-Hadîd, Medâinî'den yaptığı yukarıdaki nakilden sonra Hz. Ali'nin zühdüne ve adaletine delâlet eden çok sayıda hâdiseye yer verir. Bu hâdiselere yer vermesinde amacının şunları açıklığa kavuşturmak olduğunu belirtir: "Emîrû'l-mü'minîn, hilafetinde hükümdarların siretine uymadı. Nitekim onlar malı saltanatlarının yararına ve şehvetlerini tatmin etmeye harcamışlardır. Hâlbuki o, dünya ehlinden değildi; Allah adamıydı ve hak sahibiydi. Allah'ı ve Resulünü hiçbir şeye değişmezdi."⁴⁵

Hz. Ali'nin davranışlarına ek olarak bazı sözleri de İbn Ebû'l-Hadîd'in yukarıdaki görüşünü destekler mahiyettedir. Bu bağlamda özellikle Hz. Ali'nin yöneticiler/imamlar hakkındaki sözleri dikkate değerdir. Ona göre ırzların, canların, malların, ahkâmın ve Müslümanların yönetiminin cimri, câhil, kaba, kayırmacı, rüşvetçi ya da sünneti rafa kaldıran birine emanet edilmesi caiz değildir. Çünkü cimri, Müslümanların mallarını aç gözlülüğüyle heder eder; câhil, cehaletiyle Müslümanları saptırır; kaba, kabalıyla insanları kendinden uzaklaştırır; kayırmacı, bir topluluğu öne çıkarıp diğerini arka plana iter; rüşvetçi, hukukun kaybolmasına yol açar; sünneti rafa kaldıran ise ümmeti helak eder.⁴⁶ Hz. Ali, Hz. Peygamber'den sonra giriştiği savaşlardan bahsederken de siyaset anlayışına dolaylı yoldan değinir. Bu savaşlara saltanat kavgası ya da geçici dünya nimeti için değil, dinin nişanelerini ihya etmek ve Müslümanların diyarında doğruluğu hâkim kılmak için giriştiğini belirtir. Böylelikle mazlum kulların güvene kavuşmasını ve dinin iptal edilen hükümlerinin yeniden uygulanmasını hedeflediğini söyler.⁴⁷

4. HZ. ALİ'NİN SİYASETİYLE MUAVİYE'NİN SİYASETİNİN KARŞILAŞTIRILMASI

İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ali'ye kin güdenlerin Muaviye'nin siyasetini Hz. Ali'nin siyasetinden daha üstün gördüklerini aktardıktan sonra, bu görüşü çürütmek bâbında Ebû Osman el-Câhız'ın (ö. 255/869) söylediklerinin kâfi ol-

⁴⁵ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 1/249.

⁴⁶ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 2/548-549.

⁴⁷ Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 2/278.

duğunu belirtir. Ardından, “şeyhimiz” dediği Câhız’ın bu konuda söylediklerini lafzen şu şekilde aktarır:⁴⁸

“Kendilerini akıllı, tahsilli, zeki ve temyiz ehlinden gören, hâlbuki sıradan insanlardan olan bazılarının, Muaviye’nin daha engin bilgili, doğru düşünceli, ince görüşlü, hedefi büyük, yöntemi sağlam olduğunu iddia ettiklerini görürsün. Fakat durum böyle değildir. Sana öyle bilgiler vereceğim ki, bu bilgiler sayesinde onların nerede ve hangi açıdan yanlış olduklarını anlayacaksın.

Ali, savaşta Kitab’a ve sünnete uygun olmayan şeylere kesinlikle başvurmazdı. Muaviye ise bazen Kitab’a ve sünnete uygun davranırsa da çoğu zaman uygun davranmıyordu. İster helal ister haram olsun, tüm hilelere başvuruyordu. Savaşta, Kistrâ ile karşılaşan Hint hükümdarı ya da Rutbîl⁴⁹ ile karşılaşan Hakan gibi mücadele ediyordu. Ali ise ashabına şöyle diyordu: ‘Düşman savaşı başlatmadan siz başlatmayın. Kaçanı kovalamayın. Yaralıyı öldürmeyin. Kapalı bir kapıyı açmayın.’ Nitekim onun Zülkilâ’, Ebû'l-A'ver es-Sülemî, Amr b. el-Âs ve Habîb b. Mesleme’ye, tüm reislere, hâşiyeye, haşve, tâbilere ve bayağı kimselere davranışı ortadadır. Savaş erbabı ise ellerinden gelse gece baskın düzenlerler, uykudaki insanları taşlarla ezerler. Bunu göz açıp kapama süresinde yapabiliyorlarsa bir saat sonrasına bile ertelemeyiz. Yakmak boğmaktan daha hızlı sonuç veriyorsa düşmanı boğmakla yetinmeyip boğulma vaktini beklemeden yakarlar. Şehri yıkmak imkân dâhilindeyse kuşatmayla uğraşmazlar. Zehirle öldürmekten, insanları yalanla birbirine düşürmekten, asılsız haberleri içeren mektupları askerler arasında yaymaktan, olayları yanlış aktarmaktan, insanları birbirinden uzaklaştırmaktan, onları her çeşit alet ve hileyle öldürmekten çekinmezler. Bu ölüm nasıl gerçekleşirse gerçekleşsin, hangi halle tamamlanırsa tamamlansın, umursamazlar. Yönetimde Kitap ve sünnete riayet eden kişi ise nefsinin uzun ve geniş tedbirlerden, sayısız tuzaklardan menetmiştir. Yalan -Allah seni korusun- doğru sözden, haram da helalden sayıca fazladır. İnsan, başka bir insanı adıyla çağırdığında, şayet başka bir adı yoksa doğru yapmış olur. Lakin o şeytandır, ya da köpektir, ya da eşektir, ya da koyundur, ya da devedir, ya da akla gelen herhangi başka bir şeydir derse yalan söyler. Keza iman ve küfür, itaat ve isyan, hak ve bâtil, sağlık ve hastalık, doğru ve yanlış da böyledir. Ali, Allah’tan sakınması dolayısıyla tüm sözlerden -Allah’ın razı olduğu hâric- imtina etmişti. Allah’ın rızası dışındaki her şiddetten elini çekmişti. Rızayı yalnızca Allah’ın razı olduğu ve sevdiği ya da Kitap ve sünnetin delâlet ettiği şeylerde görüyordu. Sinsilik, kötülük, hile ve entrika erbabının yöntemlerine itibar etmiyordu. Avam, Muaviye’nin çok sayıda sinsi tuzaklarını, benzersiz kandırmacalarını ve bu sayede elde ettiği kazançları görüp Ali’de bunları müşahede edemeyince -akıllarının zayıflığı ve ilimlerinin azlığı se-

⁴⁸ İbn Ebû'l-Hadîd, bu paragrafları Câhız’ın hangi eserinden iktibas ettiğini belirtmemiştir. Bununla birlikte Ali b. Ebû Tâlib’i savunmasına bakılırsa Câhız’ın bu eseri Mütevekkil döneminden önce yazdığı ileri sürülebilir.

⁴⁹ Eski Türk hükümdarlarına verilen bir unvan.

bebiyle- bunu Muaviye'nin artısı ve Ali'nin eksikliği olarak algıladılar. Tüm bu anlattıklarından sonra bak bakalım, Muaviye'nin hileleri arasında, Mushafları mızraklara saplamasından başka kayda değer(!) bir hile sayılabilir mi? Sonra bak bakalım, o, Ali'ye isyan edip emrine karşı gelenlerden başkalarını bununla kandırabilirdi mi? Şayet Muaviye'nin bu hileyle karışıklık çıkarmayı amaçladığını ve istediğini elde ettiğini söylersen doğru söylemiş olursun. Ancak biz bu konuda ihtilaf etmedik. Ali'nin ashabından bazılarının ahmaklığını, aceleciliğini ve aralarında çekiştiklerini yadsımıyoruz. Bizim sözümüz, Ali'nin akli ve sağlam görüşü ile Muaviye'nin hile ve kötülüklerinin birbirinden ayırt edilmesiyle ilgilidir. Biz sâlih kulları düzenbazlık ve kötülükle vafsetmeyiz. Örneğin, 'Ebû Bekir b. Ebû Kuhâfe ne kadar da düzenbazdı!' ya da 'Ömer b. el-Hattâb ne kadar da düzenbazdı!' demeyiz. Benzer şekilde, hayırdan nasip almış hiç kimse, 'Resûlullah Arapların ve Acemlerin en sinsisiydi, Kureyş'in en düzenbazı, Kinâne'nin en aldatıcı adamıydı!' demez. Nitekim bu tarz kelimeler yalnızca çıkar çevrelerinin, dünya güzelliklerini ele geçirmeye çalışanların övülmesi bâbında kullanılır. Beşerî âlemin yönetimine insanların değil, insanların yaratıcısının ehil olduğunu düşünen âhiret ashabına gelince, bunlar sinsilik ve düzenbazlıkla övülmezler. Zira onlar bu vasıflardan daha üstünlerine layıktırlar. Görmez misin ki kurnazlardan biri olan Mugîre b. Şu'be, bir başka kurnaz olan Amr b. el-Âs'ın Ömer b. el-Hattâb hakkındaki sözünü reddederken şöyle demiştir: 'Sen Ömer'e bilmediği bir şeyi mi telkin edeceksin! Ne zaman Ömer ile baş başa kalan bir kişiyi görsem, her kim olursa olsun o kişiye acımışımdır. Vallahi Ömer kandırılmayacak kadar akıllı, kimseyi kandırmayacak kadar da erdemliydi.' Görüldüğü üzere Mugîre, Ömer'i sinsilik ve düzenbazlıkla zikretmemiş, üstelik insanların ona bunları nispet etmesine şaşırmıştır. O, temiz insanlara yakışmayan lafızları imamlar için kullandığında bunun kabul görmeyeceğini bildiği için bu lafızlardan kaçınmıştır. Bu, böyledir.

Muaviye'nin herkese, 'Osman'ın katillerini bize teslim ederseniz sizinle barışıyoruz.' demesinin hükmü de buna benzer. Elinden gelen tüm çabayı harcasan da, peşinden gidenlerin desteğini alsan da, o dönemde Ali'nin gözden kaçırdığı bir doğru görüş bulamazsın. Bunu fark ettiğinde, Muaviye'nin Ali'yi kandıramadığını anlamış olursun. Şayet 'Muaviye istediğini ve sevdiği şeyi elde etti.' derssen, şunu derim: Kitabımız, Ali'nin ashabıyla ve zamanıyla sınıandığını göstermek üzere yazılmıştır. Ali'den önce hiçbir imam ihtilaf, çekişme ve liderlik kavgasıyla sınınamamıştır. Zaten Ali tam da bu noktadan darbe yemiştir. Bu konuda tartışma yoktur. Biliyoruz ki üç kişi, diğer üç kişiyi öldürmek üzere uzlaşmıştı. İbn Mülcem, Ali'yi; Berk es-Sarîmî, Amr b. el-Âs'ı; Amr b. Bekr et-Temîmî ise Muaviye'yi öldürecekti. Tesadüf eseri ya da sınavın bir parçası olarak üç kurbandan yalnızca Ali öldürüldü. Sizin mezhebimizin kıyasına göre Amr ve Muaviye'nin suikasttan kurtulmaları ikisinin önlemi sayesinde gerçekleşmiştir. Ali ise tedbirsizliğinden dolayı öldürülmüştür. Fakat bunun, düşmanında müşahede ettiğinizin aksine, bir

sinama ve deneme olduğu açıklığa kavuştuğuna göre, bilin ki bunun dışındaki her şey yalnızca nefisten kaynaklanmıştır.”⁵⁰

İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ali'nin takva, adalet ve dürüstlüğünü vurgulayan bu uzun nakilden sonra Câhız'a şu sözleriyle hak verir:

“Ebû Osman'ın sözlerini insafı bir şekilde inceleyip arzusuna uymayan kişi, zikrettiği her şeyin doğru olduğunu anlar. Emîrû'l-mü'minîn'in, ahabının ihtilafa düşmesi, onların kendisine çok az itaat etmesi, kendisinin şeriatın kanunlarına ve adaletin prensiplerine uyması sebebiyle başkasının yüzleşmediği zorluklarla yüzleştiğini kavrar. Hâlbuki Muaviye ve Amr b. el-Âs insanları kendilerine çekmek için bazen rüşvet bazen tehdide başvurmakla⁵¹ şeriatı muhalefet etmişlerdir. Emîrû'l-mü'minîn siyasetin inceliklerini ve devletin yönetim tarzını bilmeseydi, bunda maharetli olmasaydı, çevresinde çok az sayıda insan toplanırdı. Onlar da dünyaya meyletmeyen, sadece âhirete yönelenlerden müteşekkil olurdu. Ancak onun halife olduktan sonra yönetimi düzene soktuğunu, sayılamayacak kadar çok asker ve tâbinin kendisine katıldığını, bunlarla halleri bilinen düşmanlarına karşı savaştığını, savaşlarının çoğunda gâlip geldiğini, Muaviye ile savaşında ise net bir sonuç çıkmamasına rağmen kendisinin zafere daha yakın taraf olduğunu görüyoruz. Buradan anlıyoruz ki, o, devlet yönetiminde son derece basiretli ve yetenekliydi.”⁵²

İbn Ebû'l-Hadîd'in yukarıdaki sözlerinin dikkate değer bazı tespitler içerdiğini düşünüyoruz. Zira Hz. Ali'nin büyük fitnelerle uğraşmak zorunda kaldığı, insanları zorlamamasına ve mal-mevki ile teşvik etmemesine rağmen büyük bir ordu kurduğu, üstelik savaşlarının çoğunda başarılı olduğu tarihsel açıdan sabittir. Bu tarihsel gerçekleri, Hz. Ali'nin hikmetli siyasetinden başka bir şeyle açıklamanın imkânı bulunmamaktadır.

Kanaatimizce Hz. Ali'nin Mısır'a vali olarak atadığı Mâlik el-Eşter'e yazdığı ahitname,⁵³ hikmetli siyasetinin canlı şahidi konumundadır. Hz. Ali'nin dinî, ictimaî, idarî, iktisadî, malî, adlî ve askerî işlere dair yönetim ilkelerini içeren bu ahitname, BM Hukuk Komisyonu tarafından uluslararası hukukun temel dayanaklarından biri olarak değerlendirilmektedir. BM Kalkınma Programı (UNDP), 2002 yılında Arap İnsan Kalkınması adlı projesinde, ideal yönetime vurgu yapan bu ahitnamenin Arap ülkelerinde model olarak kullanılması

⁵⁰ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/237-238.

⁵¹ Buna ilişkin örnekler için bk. Ebû İshak İbrahim b. Hilâl es-Sekafî, *el-Gârât (el-İstinfâr ve'l-gârât)*, thk. Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb (Beyrut: Dârü'l-Advâ', 1407/1987), 213-217, 288-295, 311-318, 320-325, 344-352, 404-427.

⁵² İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/238.

⁵³ Abduh, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/571-596.

için çağrıda bulunmuştur. Birçok yazarın ilgisini çeken ahitnamenin yirmiden fazla şerhi yapılmıştır. Mehmet Akif Ersoy söz konusu ahitnameyi "Hz. Ali'nin Bir Devlet Adamına Emirnâmesi" adıyla Türkçeye çevirmiştir. Bu çevirinin 3. Basımı, Diyanet İşleri tarafından Ankara'da Ayyıldız Matbaası'nda 1959'da yapılmıştır.⁵⁴

Özellikle *el-Osmâniyye* adlı eserinde Hz. Ali'ye ve Şîa'ya muhalif bir tavır sergileyen Câhız'ın Hz. Ali'yi savunması ilk bakışta şaşırtıcı gözükabilir. Ancak Câhız'ın siyasî atmosfere göre davranan pragmatik bir kişiliğe sahip olduğu hatırlanırsa ortada şaşılacak bir durum bulunmadığı anlaşılır. Nitekim Câhız, Mu'tezile'nin yıldızının parladığı Memûn, Mu'tasım ve Vâsık dönemlerinde (198-232/813-847) Hz. Ali'yi savunan bir çizgi izlemiştir. O, bu doğrultuda 212/827 yılında Memûn'un emriyle *el-Hâşimiyât* adlı risalelerini, 223/837 yılında ise Emevîleri açıkça hedef alan *en-Nâbite*'yi yazmıştır. Ancak 232/847 yılında Mütevekkil başa geçtiğinde devlet politikası değişip Ashâbu'l-Hadis desteklenince, Câhız çizgisini tamamen değiştirmiştir. Bu çerçevede, Hz. Ali'nin faziletlerini küçümsediği, bazen de inkâr ettiği *el-Osmâniyye*, Emevîleri övdüğü *es-Süfyâniyye* ve *el-Mervâniyye* gibi kitaplarını yazmıştır. Câhız böyle davranmakla hem maddî menfaatini gözetmiş, hem de karşı mihne sürecinde ağır darbe yiyen Mu'tezile'yi Abbasilerle tekrar barıştırmayı hedeflemiştir.⁵⁵ Ancak Mu'tezile içerisinden Câhız'a tepki gösterenler olmuş, bunlardan Bağdat Mu'tezilesi'nin reisi İskâfî *Nakdu'l-Osmâniyye*'sinde Câhız'ı ilmî bir üslupla eleştirmiştir.⁵⁶ Dinler ve mezhepler tarihi alanında otorite olan Ebû İsa el-Verrâk (ö. 247/861) ise Câhız'a reddiye yazmakla yetinmemiş, İmâniyye saflarına katılarak bu ekolü destekleyen eserler kaleme almıştır.⁵⁷

⁵⁴ Faris Çerçi, "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Aralık 2007), 94.

⁵⁵ Câhız'ın siyasî tavırlarıyla ilgili geniş bilgi için bk. Aydınlu, Osman, *Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 122-165.

⁵⁶ Bu eserin günümüze ulaşan kısımları, Câhız'ın *el-Osmâniyye*'si ile birlikte yayımlanmıştır. bk. Amr b. Bahr el-Câhız, *el-Osmâniyye*, thk. Abdüsselam Harun (Beyrut: Dârü'l-Cil, 1411/1991), 282-343.

⁵⁷ İbnü'n-Nedîm Muhammed b. İshak, *el-Fihrist*, thk. Rıza Teceddüd (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1408/1988), 216.

5. İNSANLARIN HZ. ALİ'Yİ SEVMELERİNİN SEBEBİ

İbn Ebû'l-Hadîd, hocası Ebû Ca'fer el-Hasanî'ye bir gün şu soruyu sorduğunu söyler: "İnsanların Ali b. Ebû Tâlib'i sevmelerinin, ona hayran olmalarının, onun için canlarını vermelerinin sebebi nedir? Ama lütfen cevapta, yüce Allah'ın ona bahsettiği şecaat, ilim ve fesahat gibi çok sayıdaki üstün ve güzel özellikleri⁵⁸ esas alma!" İbn Ebû'l-Hadîd, bu sorusu üzerine Ebû Ca'fer'in gülererek kendisine, "Vücut azalarıyla daha ne kadar bana hücum edeceksin?" dediğini, sonra da şu cevabı verdiğini belirtir:

"Burada bilinmesi gereken bir mukaddime vardır. O da şudur: İnsanların çoğu dünyaya kinlidir. Hiç şüphesiz, liyakat sahiplerinin çoğu bu dünyada mahrumdur. Mesela âlimin dünyadan yana şansı olmadığını, cahilin ise rızkının bol ve müreffeh olduğunu çokça görürsün. Savaşta büyük başarı gösteren ve kendisinden faydalanılan bir kahramanın ihtiyaçlarını karşılayacak yeterli geliri olmadığını, buna karşılık, kendi gölgesinden bile ürken başarısız bir korkağın muazzam büyüklükte topraklara, bol miktarda mal ve rızka sahip olduğuna tanık olursun. Akli sağlam, kararları doğru olanların genelde dar gelirli olduğuna; ahmakların, basiretsizlerin ise nimet içerisinde yüzdüğüne çokça rastlarsın. Samimi dindar olup ihlaslı bir şekilde ibadet eden tevhit adamlarının mahrum, rızıktan nasipleri az olduklarını; Yahudi, Hıristiyan ya da zındıkların ise fazla mala sahip, çok iyi durumda olduklarını sıkça müşahede edersin. Öyle ki bu liyakat sahibi tabakalar çoğu zaman liyakatsiz tabakalara muhtaç olurlar, zorunluluktan dolayı önlerinde zelil bir şekilde el pençe divan dururlar. Bunu, ya bir zararı defetme ya da bir faydayı celp etme maksadıyla yaparlar. Liyakat sahibi tabakaların altında bir de yetenek sahipleri vardır. Usta bir marangoz, becerikli bir mimar, mahir bir nakkaş ya da zarif bir ressamın oldukça dar gelirli, yıldızı sönük, sözü dinlenmez olduğunu; buna karşın onlarla aynı sınıfa girmeyen ve seviyelerine ulaşmayan başkalarının rızıklarının bereketli, kazançlarının bol, hayatlarının mutlu olduğunu görürsün. Liyakat ve yetenek sahiplerinin hali böyledir. Âmmenin haşvi gibi fazilet ehlinde olmayanlara gelince, onlar da emsallerinin ve komşularının kıskançlığı nedeniyle dünyaya kin beslemekten ve onu yermekten geri durmazlar. Onlardan hiçbiri yaşamından memnun ya da halinden razı değildir. Aksine, nimetinin artmasını ve halinden daha iyi bir hale ulaşmayı istemektedir.

Bu mukaddimeyi anladıysan, bil ki, Ali liyakat sahibi mahrumlardan biriydi. Hatta o, bunların emîri, efendisi ve büyüğüdü. Zulme uğrayan ve zelil düşenlerin birbirlerini kolladıkları, dünyayı elde eden ve isteklerine kavuşan müreffehle-

⁵⁸ Ehl-i Sünnet'ten bazı âlimlerin, Hz. Ali'nin faziletleri ve menkıbeleri hususunda müstakil eserler yazdıkları bilinmektedir. Örnek olarak bk. Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *Hasâisu Emîri'l-Mü'minin Ali İbn Ebî Tâlib*, thk. Ahmed el-Bellûşî (Küveyt: Mektebetü'l-Mu'allâ, 1406/1986); Muhammed b. Yusuf el-Kencî eş-Şâfiî, *Kifâyetu't-Tâlib fi Menâkıbi Ali İbn Ebî Tâlib*, thk. Muhammed Hâdî el-Emîni (Necef: el-Matba'atu'l-Haydariyye, 1390/1970).

re karşı tek bir el oldukları malumdur. Bunun sebebi, yaşadıkları sızı ve üzüntüde, ayrıca önlerine geçip kendilerinin elde edemediklerini elde edenlere karşı duydukları kin ve öfkede müşterek olmalarıdır. Bu mahrumlar, aynı mertebede, birbirlerini kolluyorlarsa, aralarında kadri büyük, kıymeti yüksek, şerefi kâmil, tüm faziletleri şahsında toplamış, tüm üstün özellikleri ve menkıbeleri ihtiva etmiş birinin bulunması durumunda, onların bu şahsı ne kadar kollayacaklarını sen düşün. Üstelik bu kişi dünyanın en büyük acılarını ve kederlerini tatmış, yıpratıcı yorgunluklarını yaşamış, seviyesinde olmayanların kendisinin önüne geçtiklerini görmüş; hükümdar olmayı daha önce akıllarından bile geçirmediği halde hiç kimsenin beklemediği bir şekilde hükümdarlığı ele geçirenlerin kendisine, ailesine ve yakın çevresine hükmettiğine tanık olmuştur. Son olarak bu değerli kişi mihrabında öldürülmüş, kendisinden sonra oğulları katledilmiş, hanımları esir alınmış; fazilet, züht, ibadet ve cömertliklerine ve insanlara fayda sağlamalarına rağmen ailesi ve amcaoğulları öldürülmüş, tehcir edilmiş ve hapse atılmıştır. Tüm insanların bu şahsa sahip çıkması garip midir? Kalplerin onu sevmemesi, sevgisinde erimemesi, aşkında yok olmaması mümkün müdür? Onu desteklemek, kollamak, çektiklerine üzülme, başından geçenlerden dolayı rahatsız olmak gayet doğal değil midir? Evet, bu, insanın doğasında vardır. Örneğin bir nehrin kıyısında, yüzme bilmeyen bir kişinin derin suya düştüğünü gören insanlar tabiatları gereği bu kişiye acırlar, hatta bazıları onu kurtarmak maksadıyla kendilerini nehre atarlar. Onlar bunu yaparken karşılık olarak ne bir mal, ne bir teşekkür ne de âhirette bir sevap beklerler. Aralarında ahirete inanmayanlar bile bulunabilir. Çünkü bu, beşerî bir acıma duygusudur. Onlar, kendilerini boğulan kişinin yerine koyuyor olabilirler. Nasıl ki biri, kendisinin boğulmaktan kurtulmasını isterse, kendisiyle aynı türden olan o kişinin de kurtarılmasını ister. Benzer şekilde, bir hükümdar bir beldeye zulmederse, o beldenin ahali bu hükümdara karşı durmak için tek vücut olurlar. Aralarından değeri büyük, mertebesi yüksek biri kendilerinden daha fazla zulme uğrarsa, mesela mallarına el konulur, çocukları ve yakınları öldürülürse, onlar bu kişi etrafında kuvvetli bir şekilde bir araya gelerek kenetlenirler. Çünkü insan doğası onları böyle davranmaya zorla sevk eder. Öyle ki insan bu şekilde davranmaktan kendini alıkoymaz.”⁵⁹

İbn Ebû'l-Hadîd, Ebû Ca'fer'in bu konuda söylediklerini kelimesi kelimesine hatırlamadığını, bu nedenle yukarıda aktardıklarının yalnızca anlamının Ebû Ca'fer'e, lafzının ise kendisine ait olduğunu belirtir. Ebû Ca'fer'in, sahabe hakkında İmâmiyye'nin çoğunun düşüncelerine katılmadığını, onlardan sahabeyi nifak ve küfre nispet edenlerin akıllarına güldüğünü, sahabe hakkında, “Onların hükmü, mümin Müslümanların hükmüdür. Bazı eylemleriyle isyan ve emre muhalefet etmişlerdir. Haklarındaki hükmü Allah verecektir. Dilerse onları cezalandıracak, dilerse affedecektir.” dediğini aktarır. Onun Hz. Ebû Bekir,

⁵⁹ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/234-236.

Hız. Ömer ve Hız. Osman'ı cennet ehlinden gördüğünü, ancak Muaviye hakkında, "O, ateş ehlindedir. Ali'ye muhalefet ettiği ve savaş açtığı için değil, akidesinin bozuk ve imanının sahte olması sebebiyle o ateştedir. O ve babası münafikların reislerindendi. O hiçbir zaman kalben Müslüman olmadı, yalnızca diliyle Müslüman oldu." dediğini söyler. Ebû Ca'fer'in bir defasında kendisine şöyle dediğini nakleder: "Haşa, Muaviye, iki değerli şeyh Ebû Bekir ve Ömer'le eş tutulamaz. Vallahi ikisi saf altın, Muaviye ise sahte dirhem gibidir!"⁶⁰

İbn Ebû'l-Hadîd daha sonra Ebû Ca'fer'in kendisine Mu'tezile'nin Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer hakkındaki görüşünü sorduğunu, kendisinin de şu cevabı verdiğini haber verir:

"Kadim Mu'tezililer arasında tafdil konusunda ve diğer konularda cereyan eden çok sayıda tartışmadan sonra Mu'tezile'nin vardığı nokta şudur: Ali, sahabenin en üstünüdür. Sahabe, gördüğü bir maslahat gereği üstün olanı terk etmiştir. Ali hakkında kimseye mazeret bırakmayacak bir nas yoktu. Yalnızca işaret ve ima vardı ki, bunlardan hiçbiri açık nas içermiyordu. Ali, hilafet için önce mücadele verdi, fakat sonra biat etti. Önce Ebû Bekir'in hilafetine karşı çıktysa da sonra icabet etti. Şayet imtina etmekte diretseydi, biz Ebû Bekir'in hilafetini sahih ve geçerli görmeyecektik. Sonradan kılıcı çektiği gibi, başlangıçta da çekseydi, ona muhalefet eden herkesin, kim olursa olsunlar, fasıklığına hükmedecektik. Fakat o, sonradan Ebû Bekir'e biat etmeye razı olmuş, onun tâati altına girmiştir. Ashabımız özetle şöyle demektedir: Hilafet Ali'nindi. Hilafeti hak eden ve üstlenmesi beklenen kişi oydu. O, dilerse hilafeti kendi üzerine almaya, dilerse bir başkasına tevdi etmeye yetkiliydi. Onun, başkasının hilafetini onayladığını gördüğümüzde biz de ona uyduk ve rıza gösterdiği şeye rıza gösterdik."⁶¹

İbn Ebû'l-Hadîd, bu sözleri üzerine Ebû Ca'fer'in, "Benimle sizin aranızda az bir mesafe kaldı. Zira ben ortada nas bulunduğunu savunuyorum, siz ise bu görüşe yanaşmıyorsunuz." dediğini, kendisinin de buna cevaben, "Nas, bizim yanımızda ilim gerektiren bir kanaldan sabit olmamıştır. Sizin açık nas olarak zikrettiğiniz, yalnızca sizin tarafınızdan nakledilmiştir. Bunun dışındaki, sizinle müşterek olarak naklettiğimiz ahbâra gelince, bunların malum tevilleri vardır." dediğini aktarır. Ebû Ca'fer'in buna karşılık olarak, sıkılmış bir edayla şöyle dediğini belirtir:

"Ey Abdulhamîd! Tevil kapısını açarsak, iş, 'Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed Allah'ın elçisidir.' dememize kadar varabilir. Soğuk tevilleri bir kenara bırak. Zira kalpler ve nefisler bu tevillerin murat edileni yansıtmadığını, kelâmcı-

⁶⁰ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/236.

⁶¹ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/236.

ların zorlama yorumlarıyla vücuda geldiklerini bilir. Bu binada yalnızca ben ve sen varız, üçüncü bir kişi yok. Dolayısıyla birbirimizden utanmamıza ya da çekinmemize gerek yok.”⁶²

İbn Ebû'l-Hadîd, söz buraya varınca, Ebû Ca'fer'in çekindiği bir grubun içeri girdiğini, bu nedenle konuyu kapatarak başka bir konuya daldıklarını haber verir.⁶³

Yukarıda aktardığımız pasajlar bazı dikkat çekici noktaları barındırmaktadır. Bunlara maddeler halinde değinmek yerinde olacaktır:

1. Ebû Ca'fer el-Hasanî, insanların Hz. Ali'ye beslediği sevginin sebebini açıklarken daha önce dile getirilmemiş bir sebep ileri sürmüştür. Bu, onun fikri üretkenliğine delâlet etmektedir.

2. Ebû Ca'fer ilk iki halifeyi överken ılımlı Şîî âlimlerin diliyle konuşmuştur. Onun bu hususta takiiye yaptığını düşünmek hatalı olur. Zira bu hususta takiiye yapmış olsaydı, onun Muaviye hakkında da övücü ifadeler kullanması gerekirdi. Ancak o bunu yapmamış ve Muaviye'yi sert bir dille yermiştir.

3. Mu'tezile'nin Basra ve Bağdat kolları arasındaki en önemli ihtilaflardan biri olan tafdil meselesinin 7./13. asırda çözüme kavuştuğu anlaşılmaktadır. Zira Mu'tezile bu asırda Bağdat kolunun görüşü üzerinde ittifak etmiştir. Yani Hz. Ali'nin en üstün sahabî olduğu fikrini benimsemiştir.

4. Mu'tezile Hz. Ali'nin hilafete en layık kişi olduğunu kabul etse de hilafeti hakkında bir nas bulunmadığını düşünmüştür. Böylece nas konusu, Mu'tezile'yi İmâmiyye'den ayıran en önemli hususlardan biri olmaya devam etmiştir.

5. Ebû Ca'fer ile İbn Ebû'l-Hadîd arasındaki son diyalogun resmî bir dairede, yanlarında başkalarının bulunmadığı bir esnada, baş başa gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Ebû Ca'fer, Tâlibîler'in nakipliği gibi itibarlı bir göreve sahip olmasına rağmen Hz. Ali hakkında konuşurken dikkatli davranmış, herkesin önünde bu konuyu açmamaya özen göstermiştir. Nitekim o, çekindiği bir grup içeriye girdiğinde İbn Ebû'l-Hadîd ile sohbetinin mecrasını değiştirme ihtiyacını duymuştur. Onun böyle davranması, o dönemde imâmetin hâlâ ümmeti meşgul eden önemli bir dinî-siyasî mesele olduğuna, ayrıca imâmette nassı reddeden düşüncenin hâkimiyetine ve baskısına işaret etmektedir.

⁶² İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/236.

⁶³ İbn Ebû'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâga*, 3/236.

6. SONUÇ

İbn Ebû'l-Hadîd, Hz. Ali'nin siyasî kişiliğini Bağdat Mu'tezilesi'nin bakış açısıyla değerlendirmiştir. Ona göre Hz. Ali'nin siyasetinde Kitab'a ve sünnete bağlılık belirleyici olmuştur. Hz. Ali, İslamî adaleti tesis etmek adına kararlı adımlar atınca sert bir muhalefetle karşılaşmıştır. Bunun sonucunda hilafet dönemi siyasî karışıklıklar ve savaşlarla geçmiştir. Ancak bu durum Hz. Ali'nin siyasette başarısız olduğu şeklinde anlaşılmamalıdır. Çünkü o, rüşvete ve tehdide başvurmamasına rağmen büyük bir ordu kurmayı ve savaşlarının çoğunda galip gelmeyi başarmıştır. Bu da onun büyük bir siyasî deha olduğunu göstermeye kâfidir.

İbn Ebû'l-Hadîd'in bu görüşleri, İmâmiyye'nin görüşleriyle benzerlik arz etmektedir. Zira İmâmiyye'ye göre de Hz. Ali dönemindeki huzursuzluklar siyasetinin zaafından değil, tamahkâr çevrelerin ihtiraslarından kaynaklanmıştır. Bu çevreler, Hz. Hüseyin'in (ö. 61/680) tabiriyle dünyanın kullarıydılar, din ise dillerinde dolaşan bir lokmadan (la'k) ibaretti. Din onlara menfaat sağladığı sürece onu koruyup kolluyorlardı. Bir sınavdan geçirildiklerinde ise samimî dindarlar olmadıkları açığa çıkıyordu. Hz. Ali, onların tasarruflarına göz yummanın Kitab'ı ve sünneti inkâr etmek anlamına geleceğini görünce onlarla savaşmak zorunda kaldı. Bu savaşlarda şahsî menfaatlerini düşünmedi, yalnızca ilahî kanunların uygulanması gayesini güttü.

Kanaatimizce Hz. Ali'nin siyaseti değerlendirilirken ifrat ve tefritten kaçınılmalı, mezhepler üstü tarafsız bir bakış açısı sergilenmelidir. Bu çerçevede Hz. Ali'nin ismeti gibi tartışmalı bir noktadan değil, somut tarihsel ve sosyolojik verilerden hareket edilmelidir. Bu veriler, Hz. Ali'nin ilk üç halifeye siyasî danışmanlık yaptığını, her zaman sağduyu ve basiretin adresi olduğunu göstermektedir. Kâdisiyye Savaşı'na bizzat katılmaktan son anda vazgeçirdiği Hz. Ömer'in kendisine, "Ey Ebû'l-Hasan! Allah beni, senin bulunmadığın bir müşkülâtle yüzleştirmesin!" demesi, bir anlamda bunu tekit etmektedir. Hz. Ali döneminin çalkantılı geçmesi bu gerçeği değiştirmez. Çünkü bu çalkantılar Hz. Ali'nin siyasetinden değil, muhataplarının hatalı hal ve hareketlerinden tevellüt etmiştir. Bir yöneticinin izlediği hikmetli siyasetin meyve vermesi, takdir edilir ki halkın tutumuyla yakından ilişkilidir. Eğer halk üzerine düşen görevi yerine getirmez, üstelik âdil yöneticiye isyan ederse sonuç hüsrân olur. Hz. Ali'nin başına gelen de maalesef budur. Şîa ve Mu'tezile'nin yanı sıra ılımlı Sünnî âlimler de bu kanaattedir. Dolayısıyla biz, Hz. Ali'nin siyasî kişiliği hakkında İbn Ebû'l-Hadîd'in dile getirdiği bazı görüşlerin ilmî değer taşıdığını düşünüyoruz.

Siyaset anlayışı modern dünyaya ilham veren Hz. Ali'nin bazı Müslüman çevreler tarafından siyaseti bilmemekle itham edilmesi üzüntü vericidir. Şayet bu çevreler Hz. Ali'yi doğru anlayabilselerdi, eminiz ki İslâm âlemi bugün gıpta edilen bir konumda olurdu. İşin ilginç yönü, Hz. Ali'yi kendilerine şiar edinmiş Şîî yönetimlerin de Hz. Ali'yi doğru anladıklarını söyleyebilme imkânımızın bulunmamasıdır. Ancak yine de ümidin yitirilmemesi gerekir. Zira Lübnanlı Hıristiyan ediplerden Michael Nu'ayme'nin (ö. 1988) değindiği gibi, Hz. Ali'nin savunduğu değerler, üzerlerinden ne kadar zaman geçmiş olsa da erdemli ve barış dolu bir hayat inşa etmeye her özlem duyduğumuzda başvuracağımız zengin bir kaynak oluşturuyorlar.

İbn Ebû'l-Hadîd ile Ebû Ca'fer el-Hasanî arasındaki diyalog, 7./13. asırda Mu'tezile'nin imâmet meselesinde Basra kolu yerine Bağdat kolunun görüşü üzerinde ittifak ettiğini göstermektedir. Bu ittifak Mu'tezile'yi İmâmiyye'ye yaklaştırırsa da iki ekol arasındaki sınır, İmâmiyye'ye özgü olan "nas ve tayin" prensibi sebebiyle bâki kalmıştır. Ebû Ca'fer el-Hasanî'nin İbn Ebû'l-Hadîd'e, "Benimle sizin aranızda az bir mesafe kaldı. Zira ben ortada nas bulunduğunu savunuyorum, siz ise bu görüşe yanaşmıyorsunuz." demesi, bu hususu teyit etmektedir.

Mu'tezile'nin Basra kolunun 7./13. asırda imâmet konusunda Bağdat kolunun savunduğu noktaya gelmesi şaşırtıcı değildir. Zira bunun emareleri Büveyhîler döneminde (320-454/932-1062) görülmeye başlamıştır. Bu emareler arasında Basra kolunun önde gelen âlimlerinden Ebû Abdullah el-Basrî'nin (ö. 369/979-80) tafdil konusunda Ali-Hasan-Hüseyn-Hamza-Cafer-Ebû Bekir-Ömer-Osman sıralamasını benimsemesi, Kadı Abdulcabbâr'ın (ö. 415/1025) Mu'tezile ekolünü Hz. Ali'ye dayandırmaya çalışması ve İbn Metteveyh'in (ö. 5./11. asrın ortaları) Hz. Ali'yi masum sayması gösterilebilir. Bu emarelerin zamanla güçlendiği ve sonuçta Mu'tezile'nin imâmet konusunda Bağdat kolunun görüşü üzerinde uzlaştığı anlaşılmaktadır.

7. KAYNAKÇA

- Abduh, Muhammed. *Şerhu Nehci'l-Belâga*. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1422/2003.
- el-Âmilî, Muhsin Emîn. *Harbü'l-Cemel ve Harbü Sıffîn*. Beyrut: Dârü'l-Fikir, 1389/1969.
- Apak, Âdem. "Hz. Ali'nin İlk Dönem Siyasi Hadiselerdeki Rolü". *Marife* 5/1 (Bahar 2005), 121-143.
- Apak, Âdem. "Hz. Ali'nin Siyasi Kişiliği". *Hayatı, Kişiliği ve Düşünceleriyle Hz. Ali Sempozyumu (08-10 Ekim 2004 Bursa)*. Bursa: y.y., 2005. 29-50.

- Aydınlı, Osman. *Mu'tezile'de İmamet ve Siyaset*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- el-Câhız, Amr b. Bahr. *el-Osmâniyye*. thk. Abdusselâm Harun. Beyrut: Dârü'l-Cil, 1411/1991.
- Curdâk, George. *el-İmâm 'Ali: Savtü'l-'adâleti'l-insâniyye*. 5 Cilt. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayât, 1970.
- Çerçi, Faris. "Mâlik el-Eşter'e Verdiği Ahd-nâme'ye Göre Hz. Ali'nin Yönetim Anlayışı". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (Aralık 2007), 89-125.
- Dayf, Şevkî. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 9 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, ts.
- ed-Dîneverî, Ahmed b. Davud. *el-Ahbâru't-tvâl*. thk. Abdulmunim Âmir. Kahire: y.y., 1379/1960.
- Ebû Mihnef, Lut b. Yahya el-Ezdî. *Ahbâru'l-Cemel*. thk. Kays Behcet el-Attâr. Kerbela: Mecma'u'l-İmâmî'l-Hüseyn, 1439/2017.
- Ferruh, Ömer. *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-İlm li'l-Melâyîn, 1384-1403/1965-1983.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Cemel Vakası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 7/321-322. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Fığlalı, Ethem Ruhi. "Hâriciler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/175-178. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Gölcük, Şerafettin. "Hayyât, Ebû'l-Hüseyn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/103-105. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Hânsârî, Muhammed Bâkır. *Ravdâtü'l-cennât*. thk. Esedullah İsmâiliyân. 8 Cilt. Kum: Mektebetü İsmâiliyân, 1390-1392/1970-1972.
- İbn A'sem el-Kûfî, Ebû Muhammed Ahmed. *el-Fütûh*. thk. Ali Şîrî. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Advâ', 1411/1991.
- İbn Ebû'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh el-Medâinî. "el-Felekü'd-dâir 'ala'l-Meseli's-Sâir". *el-Meseli's-sâir*. mlf. Dıyâuddîn İbnü'l-Esîr. thk. Ahmed el-Hûfî – Bedevî Tabâne. 4/15-310. Kahire: Dârü Nahdati Mısır, 1404/1984.
- İbn Ebû'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh el-Medâinî. *Şerhu Nehci'l-Belâga*. 5 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1415/1995.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân*. thk. İhsan Abbas. 8 Cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1398/1978.
- İbn Hilâl es-Sekafî, Ebû İshak İbrahim. *el-Gârât (el-İstinfâr ve'l-gârât)*. thk. Abduzzehrâ el-Hüseynî el-Hatîb. Beyrut: Dârü'l-Advâ', 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Ali b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Kâmil fi't-târih*. nşr. Seyfüddîn el-Kâtib. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-'Arabî, 3. Basım, 1400/1980.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak. *el-Fihrist*. thk. Rıza Teceddüd. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1408/1988.

- Kallek, Cengiz. "Medâinî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/291-292. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- el-Kencî eş-Şâfiî, Muhammed b. Yusuf. *Kifâyetu't-tâlib fi menâkıbı Ali İbn Ebî Tâlib*. thk. Muhammed Hâdî el-Emînî. Necef: el-Matba'atu'l-Haydariyye, 2. Basım, 1390/1970.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.
- el-Mesûdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Hüseyin el-Bağdâdî. *Mürûcü'z-zeheb ve me'âdinu'l-cevher*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.
- el-Minkarî, Nasr b. Muzâhim. *Vak'atu Sıffin*. thk. Abdusselam Harun. Kahire: Dârü'l-Cil, 1401/1981.
- Müderresî Tebrizî, Muhammed Ali. *Reyhânetü'l-edeb*. 5 Cilt. Tahran: İntişârât Hayyâm, 1328-1333/1910-1915.
- en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb. *Hasâisu Emîri'l-Mü'minîn Ali İbn Ebî Tâlib*. thk. Ahmed el-Bellûşî. Küveyt: Mektebetü'l-Mu'allâ, 1406/1986.
- en-Nevbahî, Hasan b. Musa. *Fıraku's-Şî'a*. Necef: el-Mektebetü'l-Murtadaviyye, 1355/1936.
- Öğüt, Salim. "Ebû Yûsuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/260-265. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özaydın, Abdülkerim. "Eşter". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 11/486-487. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Özbalıççı, Mehmet Reşit. "İbn Ebû'l-Hadîd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 19/463-466. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Rosenthal, Franz. *İlmü't-târîh inde'l-Müslimîn*. çev. Sâlih Ahmed el-Alî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1403/1983.
- Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî. *el-Cemel*. Necef: y.y., 1403/1983.
- Şeyh Müfid, Muhammed b. Muhammed b. Nu'mân el-Ukberî. "Îmânu Ebî Tâlib". *en-Nüketü'l-i'tikâdiyye*. Kum: Dârü'l-Müfid, 1431/2009.
- et-Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 10 Cilt. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1388-1390/1968-1970.
- el-Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *el-Megâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lamî, 1409/1989.
- el-Yakûbî, Ahmed b. Ebû Yakûb b. Ca'fer. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. thk. Abdülemîr Mühennâ. 2 Cilt. Beyrut: Şeriketü'l-A'lamî li'l-Matbû'ât, 1431/2010.
- Yiğit, İsmail. "Sıffin Savaşı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37/108-109. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.